

Μᾶς πῆραν τὴν Ἀθήνα...

Ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τοῦ κονσερβοκουτιοῦ
στὴν ἰδεολογία τοῦ προδομένου ἑλληνισμοῦ

Μᾶς ἦλθαν οἱ ἐγγλέζοι,
κανοῦμ, κανοῦμ, κανοῦμ
μᾶς ἦλθαν οἱ Ἑγγλέζοι,
τζούμ-τριαλαρό,
μὰ ὁ λαὸς τοὺς χέζει,
Κάπα Κάπα Ἐψίλον,
γεια σου Κουκουέ.

ΑΓΙΟ ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΑΚΙ. ΣΕ ΡΥΘΜΟ ΒΗΜΑΤΟΣ πεζοπόρου, πότε κανονικοῦ, πότε βήματος γρήγορου κι ἐπιταχυνόμενου, συνήθως ἀργόσυρτου καὶ κουρασμένου, συνόδευε τὴν πορεία τῶν Ἑλασιτῶν καὶ τῶν ἀμάχων πού ἔφρευγαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μετὰ τὰ Δεκεμβριανά. Τό τραγουδοῦσαν καθὼς περνοῦσαν ἀπὸ τὰ Δερβενοχώρια γιὰ τὴ Θήβα, τὰ Καμένα Βοῦρλα γιὰ τὸ Γαλαξίδι, γιὰ τὸν Βόλο καὶ ὡς τὰ Τρίκαλα ὅπου συγκεντρώθηκαν, καραβοτσακισμένοι, οἱ πολλοί. Τό τραγουδοῦσαν κι ἀργότερα σέ συνάξεις χαρμολύπτης, ὡς τὰ χρόνια τῆς δικτατορίας καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτήν, ὅταν πιά στό στόμα τῶν νεότερων τραγουδιστῶν δέν ἦταν παρά ἓνα ἀθυρόστομο σκῆμμα πού φιλοκοροῖδευε τὴν ἥρωική μεγαλοστομία τῶν ἀντάρτικων ἐμβατηρίων. Σαρκαστικό, ἀθυρόστομο κι ὀργισμένο, μελαγχολικό, ἀφηγεῖται στιγμὲς ἀπὸ τίς 33 μέρες πού συγκλόνησαν καὶ τραυμάτισαν τὴν Ἀθήνα. Πάνω σέ ἓνα μοτίβο ἀπλό, κάποιοι ἀνώνυμοι στιχοπλόκοι κατέγραψαν τὰ σκληρὰ βιώματα τῆς μάχης:

Μᾶς πῆραν τό Παγκράτι,
τούς βγάλαμε τό μάτι.
—Στόν Βύρωνα σάν μπαίνουν,
στόν Ἄι-Σώστη βγαίνουν.

Τὴν ἀφήγησὴ συνοδεύει τὸ γεμάτο ἀνεμελιά, πρόκληση καὶ σκανδαλιά «τζούμ-τριαλαρό», πού στὸν δεῦτερο στίχο ζευγαρώνεται μὲ τὸ ράθιμο, σχεδὸν νυσταλέο καὶ ὑποταγμένο «νανούμ, νανούμ, νανούμ», μονότονο καὶ ἀργόσυρτο, ὅπως τὰ κουρασμένα καὶ κυνηγημένα βήματα τῶν Ἑλασιτῶν πού ἔπρεπε νά καταβροχθίσουν τὰ χιλιόμετρα, νά μεταφέρουν τὴ μαχόμενη Ἀθήνα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, νά μεταφέρουν σέ μέρος ἀσφαλές κορμιά, πληγωμένους, ὀμήρους, ὑλικά καὶ ζῶα, μακριά ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ πυρός, ὅπου θερίζαν τὰ ἐγγλέζικα τάνκς καὶ ἀεροπλάνα. Κι εἶναι περίεργο, ἐνῶ ποτέ, ἀπ' ὅσο ξέρω καὶ ἀπ' ὅσο φαντάζομαι, οἱ ἀριστεροί, ὅταν ἔγιναν πρῶτην Ἑλασιτίες καὶ πρῶτην Ἑαμίτες, δέν τὸ θεώρησαν κατάλληλο κι ἄξιο λόγου νά κοσμήσει τὰ μουσικά ρεπερτόρια τῶν ἐπετειακῶν τους ἐκδηλώσεων, γιορτῶν, χορωδιῶν καὶ συλλογῶν μὲ ἀντάρτικα τραγούδια, ἐνῶ λοιπὸν ὁ ἐπίσημος, ἄς ποῦμε, λόγος τῆς Ἀριστερᾶς τὸ παραγκώνιζε στή λησμονιά, αὐτὸ ἐπέμενε νά ἐπιζεῖ μέσα ἀπὸ τὴν προφορική παράδοση, ἀπὸ στόμα σέ στόμα, στὰ αὐθόρμητα τραγουδίσματα τῶν παρεῶν. Εἶναι ἓνα γνήσιο, σύγχρονο δημοτικὸ τραγούδι, ἓνα λαϊκὸ τραγούδι, ἴσως ἀπὸ τὰ τελευταῖα πού φτιάχτηκαν. Ἡ μελωδία του προέρχεται ἀπὸ κάποιον ἀμερικάνικο «κάντρου» καὶ ἀρχικά, πρὶν ἀπὸ τὸν Πόλεμο, χρησιμοποιήθηκε σάν σκοπὸς προσκοπικός. Ἀλλὰ μέσα στὴν Κατοχὴ ἐξελίχθηκε σέ σκοπὸ ἀντιστασιακό. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι στὰ Δεκεμβριανά, καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτά, ἄλλαξε πάλι ἀντικείμενο καὶ οἱ ἄνθρωποι προτίμησαν αὐτὴ τὴ σχεδὸν χαζοχαρούμενη καὶ ἀπλοϊκὴ μελωδία, μὲ τὸ μονότονο «νανούμ-νανούμ» καὶ τὸ σκανδαλιάρικο «τζούμ-τριαλαρό», γιὰ νά διηγηθοῦν κάποια συμβάντα πού ἔζησαν στὸν Δεκέμβρη τοῦ 1944 καὶ νά τὰ σχολιάσουν, προσθέτοντας τὴν ἐπωδὸ «Κάπα Κάπα Ἐψίλον, γειά σου Κουκουέ» πού μοιάζει μὲ ἐγκάρδιο χαιρετισμὸ ἀλλὰ καὶ σκῶμμα μαζί.

Μαζὶ μὲ τὴν ἀφήγησὴ τοῦ περιστατικοῦ πού ἀπὸ τὴ μιά μεριά σκόπευε τὸν ἀντίπαλο, τοὺς Ἑγγλέζους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη χλεύαζε τὴ συμφορὰ, ἐμφανίζεται καὶ ὁ ἕτερος πρωταγωνιστὴς τῆς σύγκρουσης, τὸ Κουκουέ, καὶ τὰ ἀνάμεικτα συναισθήματα τῶν τραγουδιστῶν-πολεμιστῶν: σάν νά λέγαν «γειά σου δικέ μου» ἀλλὰ καὶ «γειά σου ἐσύ πού μᾶς ἔφερες ἀπὸ τὸ θαῦμα στὴν καταστροφή». Ἴσως νά βλέπω ἐγὼ ἀμφιθυμία σ' αὐτὸ τὸ τραγούδι, ἀλλὰ νομίζω ὅτι εἶναι ἐξόφθαλμη καὶ τὸ διαπερνᾷ ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Δέν εἶναι μόνο ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ νυσταλέο «νανούμ-νανούμ» καὶ τὸ ἀπειθάρχητο «τζούμ-τριαλαρό»: σ' ὅλα τὰ δίστιχα ὑπάρχει ἡ ἴδια δυαδικὴ ἀντίθεση:

Μᾶς ἦρθαν οἱ Ἑγγλέζοι,
μά ὁ λαός τούς χέζει.

Μᾶς μάντρωσαν σάν γίδια,
μᾶς ξύρισαν τά ἀρχίδια.

Μᾶς πῆραν τό Παγκράτι,
τούς βγάλαμε τό μάτι.

Μᾶς πῆγαν στήν Ἑλ Ντάμπα,
ταξίδι εἶχαμε τζάμπα.

Μᾶς πῆραν τήν Ἀθήνα,
μόνο γιά ἓνα μήνα.

«Μᾶς πῆραν τήν Ἀθήνα/μόνο γιά ἓνα μήνα», τραγουδοῦσαν οἱ Ἑλασίτες μετά τήν ὑποχώρησή τους, πού ἄρχισε στίς 3 ἡ ὥρα τό πρωί τῆς 5ης τοῦ Γενάρη 1945. Οἱ πολλοί, δηλαδή ἡ II Μεραρχία τοῦ ΕΛΑΣ Ἀττικοβοιωτίας, τό Α' Σῶμα Στρατοῦ, δηλαδή ὁ τακτικός καί ὁ ἐφεδρικός ΕΛΑΣ τῆς Ἀθήνας, καί τό 7ο Σύνταγμα τῆς Εὐβοίας ὑποχώρησαν πρὸς τή γραμμὴ Μετόχι-Βαρυμπόμπη-Λιόπεσι-Τατόι κι ἀπὸ κεῖ τραβήχτηκαν στά στενά τῆς Πάρνηθας. Τό 54ο Σύνταγμα τοῦ Βόλου, πού μόλις δύο μέρες πρὶν εἶχε φτάσει στήν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας χωρὶς νά προφτάσει νά λάβει μέρος στή μάχη, ἐκάλυπτε τήν ὑποχώρηση τῶν τμημάτων στή γραμμὴ Μενίδι-Κουκουδάουνες-Κριεκούκι. Ὁ Πειραιάς, μέ τό τοπικό 6ο Σύνταγμα, τῆ 13η Μεραρχία τῆς Ρούμελης καί τά πελοποννησιακά τμήματα συμπύχθηκαν πρὸς Ἀσπρόπυργο, Ἐλευσίνα, Μάνδρα. Ὅλος αὐτός ὁ κόσμος, καθὼς οἱ Ἑγγλέζοι ὑπεκέρασαν μέ τά τεθωρακισμένα τους τά ὑποχωροῦντα τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ, ἔπαθε μεγάλη ζημιά στή Μάνδρα-Κακοσάλεσι ἀπὸ τὴν ἐγγλέζικη ἀεροπορία, πού ἀπροστάτευτον τὸν ἐγάζωνε.

Ἔτσι ὁ ΕΛΑΣ, τῆς Ἀθήνας καί τῶν βουνῶν, ἄφησε τὴν πόλη, πέρασε ἀπὸ τὴ Λαμία, ἐξαντλημένος καί ἀποδεκατισμένος συγκεντρώθηκε στὸν Βόλο, στήν Καρδίτσα καί τά Τρίκαλα. Μερικά τμήματα διάβηκαν πρὸς τό Γαλαξίδι καί τὴν Ἄμφισσα. Ὑστερα ἀπὸ 33 μέρες σκληροῦ ἀγῶνα μέσα στήν πόλη. Μαζί του ἔφυγαν καί χιλιάδες ἄμαχοι: μέλη τῶν πολιτικῶν ὀργανώσεων τοῦ ΕΑΜ, τοῦ ΚΚΕ, τῆς Ἀλληλεγγύης, γυναῖκες, ἀκόμη καί παιδιά, πλῆθος τεράστιο. Οἱ γειτονιές ἄδειασαν. Πόσοι ἦταν; Κανείς δὲν μπορεῖ

νά πει. Δέν γύρισαν, όμως, όλοι· πολλοί έμειναν στό δρόμο απ' τίς κακουχίες κι απ' τά πυρά τών Έγγλέζων. Οί αντίπαλοί τους, ώστόσο, αργότερα, θά μιλήσουν μόνο γιά τούς όμηρους πού μάζεψε ή ΟΠΛΑ ώς αντίδραση, στην τακτική τής μαζικής όμηρίας Έαμιτών πού εφαρμόσαν οί Έγγλέζοι, συγκεντρώνοντας χιλιάδες άμάχους κι αιχμαλώτους Έλασίτες στην Άγία Παρασκευή, στό Χασάνι κι από κει στην Έλ Ντάμπα τής Αιγύπτου.

Μετά τή συμφωνία τής Βάρκιζας, όλος αυτός ό κόσμος, άμαχοι, άφοπλισμένοι Έλασίτες και μέλη πολιτικών όργανώσεων, επιστρέφοντας στην Άθήνα, τόν Μάρτη πιά του 1945, θά δεχθεί τούς προπηλακισμούς τών Χιτών, τών Ταγματασφαλιτών (πού μεταμορφώθηκαν στό άψε-σβήσε sé Έθνοφρουρούς) και τών «άγανακτισμένων πολιτών». Η «Σχομπία», ή Άθήνα πού ήλεγχαν οί δυνάμεις του στρατηγού Σκόμπυ, θά ύποδεχθεί τους Έλασίτες μέ τά ρόπαλα και τίς κραυγές «έ-έ-ερχεται: ό βασιλιάς». Δέν ύπήρχε πιά κάποια δύναμη νά έμποδίσει τόν έρχομό του άνακτος. Θά πάρουν έτσι μιά πρόγευση γιά τό τί έμελλε ν' ακολουθήσει, τί τούς έμελλε νά ύποστούν στον Έμφύλιο και στη λευκή τρομοκρατία τά επόμενα τριάντα χρόνια.

Μέ τά χρόνια πού πέρασαν, από τήν εξέγερση του Δεκέμβρη, δέν έμεινε τίποτε εκτός από μερικά ίχνη πού άφησαν στους τοίχους τής Άθήνας οί σφαίρες —ώσπου χάθηκαν κι αυτά λίγο λίγο, ύστερα από τόσες και τόσες αναπαλαιώσεις, ανοικοδομήσεις και πολυκατοικιοποιήσεις. Κανένα ζωντανό ίχνος δέν θυμίζει τίς τριάντα τρεις ήμέρες πού τίναξαν τήν Άθήνα στον άέρα. Έμεινε μόνο τό τραγουδάκι πού λέγαμε, ως μόνο ζωντανό και γιά πάντα ανεξάλειπτο ίχνος μιās ιστορίας. Μιās ιστορίας τήν όποία οί νικημένοι ιστόρησαν εκ τών ύστέρων ανάλογα μέ τίς ανάγκες πού επέβαλε ή ήττα και οί νικητές σύμφωνα μέ τίς άνέσεις πού τούς έδωσε ή νίκη. Έκείνο, όμως, τό τραγουδάκι μέ τό πειραχτικό «τζούμ-τριαλαρό», τό ξεροκέφαλο όπως τά γεγονότα, γεγονός και τό ίδιο, έπιμένει: «Μās πήραν τήν Άθήνα...»

Έτσι, ακολουθώντας σήμερα αυτό τό ανεξίτηλο ίχνος πού άφησαν οί ύποχωρούντες Έλασίτες φεύγοντας απ' τήν πόλη, ίχνηλατώντας επίμονα και προσεκτικά τά χνάρια μιās άπουσίας, θά μπορούσαμε νά διαισθανθούμε τή ζωντανή παρουσία τών ανθρώπων πού τό τραγουδούσαν, τούς ίδιους τούς ανθρώπους, νά τούς συλλάβουμε μέσα στό χρόνο ν' αναλογίζονται ότι τούς «πήραν τήν Άθήνα» και νά μήν μπορούν νά τό πιστέψουν. Πηγαίνοντας αναπόταμα στό χρόνο, απ' τό γκυστό και μή άμφισβητούμενο γεγονός τής άπώλειας τής Άθήνας θά κατεβαίναμε στους ανθρώπους τής εποχής και άπορημένοι θά

τούς ακούγαμε νά λένε ότι τούς τήν πῆραν «μονάχα γιά ἓνα μίγα». Σήμερα μοιάζει μέ καλαμπούρι, μέ χαζομάρα, αὐτή ἡ σιγουριά τους, ἀπλοῦστατα γιατί ἐμεῖς ξέρομε ὅσα ἐκεῖνοι δέν ἤξεραν, μιά κι ἀκόμη, δέν εἶχε ὀριστικοποιηθεῖ ἡ ἀρπαγή: τά μεγάλα τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ, οἱ μεραρχίες του στή Θεσσαλία, τήν Ἠπειρο, τή Μακεδονία, τή Θράκη ἦταν ἄθικτα. Ἐναν περίπατο ἔκταναν μέ τόν Ἄρη καί τόν Σαράφη στήν Ἠπειρο καί σκόρπισαν μέσα σέ μιά βδομάδα τόν ΕΔΕΣ τοῦ Ζέρβα, πού κατέφυγε μέ τά καράβια τῶν Ἐγγλέζων στήν Κέρκυρα. Γι' αὐτό οἱ Ἐλασιῖτες πίστευαν εὐλικρινά ὅτι θά ἐπέστρεφαν σ' ἓναν μίγα. Δέν ἀερολογοῦσαν. Καθώς ὁ μίγας γινόταν μακρὺς, πολὺ μακρὺς, αἰώνιος κι ἀβάστακτος, τό πικρόχολο γινόταν πιο πικρόχολο, κι ὁ σαρκασμὸς κατάντησε σκέτο καλαμπούρι. Ἡ ἐπωδὸς μάλιστα «Κάπα Κάπα Ἐψίλον, γειά σου Κουκουέ» ἀπὸ χαιρετισμὸς κατάντησε ἄγρια πλάκα, ἀκολουθώντας νεότερες σημασιοδοτήσεις πού οἱ νεότερες συνθήκες καί συγκυρίες ἐπέβαλαν.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁμως, κι ἐνῶ τά γεγονότα μαζί μέ τίς σφαλῆρες ἔρχονταν σωρὸ γιά νά θεβαιώσουν μέ ἀναντίλεκτο τρόπο ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶχε γιά πάντα χαθεῖ γιά ὅσους πρὸς στιγμὴν νόμισαν ὅτι εἶναι δική τους, οἱ ἄνθρωποι δέν σταμάτησαν οὔτε μιά στιγμὴ νά τό κουβεντιάσουν τό ζήτημα: κι ἐκεῖνοι πού νόμιζαν ὅτι εἶχαν τήν Ἀθήνα καί τήν ἔχασαν καί οἱ ἄλλοι πού, ἐνῶ δέν τήν κατεῖχαν, τήν κέρδισαν, τήν ἄρπαξαν ἀπ' τά μαλλιά σάν γυναίκα. Οὔτε οἱ χαμένοι μπόρεσαν, ἔτσι ἀπλά, νά πουν χάσαμε ὅπως κάνεις στό ΠΡΟ-ΠΟ, οὔτε οἱ κερδισμένοι ἀγαλλίασαν μέ τή νίκη τους, ὅπως π.χ. οἱ βαζέλες λένε «πήραμε τό πρωτάθλημα». Διότι, ἀφοῦ τακτοποιήθηκαν τά πράγματα, ἄλλαξε τό πρόβλημα.

Οἱ κερδισμένοι ἔπρεπε νά πείσουν τούς ἑαυτούς τους καί τούς χαμένους ὅτι δέν ἦταν ἄρπαγες, ὅτι εἶχαν δίκιο πού κέρδισαν, κι εἶχαν δίκιο ὄχι γιατί μέσα στή συγκυρία τῆς ἐποχῆς ἦταν οἱ πιο δυνατοί, ἀλλά γιατί ἦταν οἱ νόμιμοι κάτοχοι τῆς πόλης, οἱ καλοί, οἱ δίκαιοι, οἱ σωστοί, ὅτι αὐτοί δέν ἦταν «στασιασταί» ἀλλά νομιμόφρονες, ἐθνικόφρονες. Νομιμόφρονες καί ἐθνικόφρονες πάει νά πει ὅτι οἱ νικητὲς ἀντιπροσώπευαν καί σέβονταν τό νόμο, τό γενικό συμφέρον, τά ἰδανικά πού λένε. Κάπως δύσκολη βέβαια αὐτή ἡ ἀπόδειξη, γιατί τῆ διέψευδε καθημερινά ἡ πραγματικότητα καί ἡ πρακτικὴ τοῦ κράτους τῶν νικητῶν, γι' αὐτό ἡ νικήτρια παράταξη, γιά νά διασφαλίσει τό δικό της τό δίκιο, κατέφυγε μονίμως στό ἄδικο τῶν ἀντιπάλων της: στά κοντερβοκούτια, στίς σειρές τῶν πτωμάτων πού μετά τά Δεκεμβριανά εἶχαν ἀπλώσει στό Περιστερι, στόν Καρέα, στό Καματερό, στίς ἀγριότητες τῶν

Ἐπιατζίδων, στή δολιότητα τοῦ ΚΚΕ πού μέ τή «στάση» τῶν Δεκεμβριανῶν θέλησε νά ἀρπάξει τήν ἐξουσία, καί ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ νικητές κατέφευγαν στή θαναυσότητα τοῦ Γκούλαγκ. Τό τελικό ἐπιχείρημα-καταπέλτης, αὐτό πού θά συνηγορήσει ὑπέρ τοῦ δίκιου τῶν νικητῶν, ἦταν ὅτι ἂν οἱ χαμένοι, οἱ «στασιασταί» τοῦ Δεκεμβρη, κέρδιζαν, «ἡ Ἑλλάς θά ἐγίνετο στρατόπεδον συγκεντρώσεως».

Πράγματι, ἂν ἦταν δυνατόν νά «ἐγίνετο στρατόπεδον συγκεντρώσεως» ἐγώ δέν τό ξέρω, κανείς δέν τό ξέρει, γιατί κανείς δέν μπορεῖ νά ἐπαληθεύσει ὑποθέσεις γιά τό παρελθόν. Ὡστόσο, ὁ ὁποιοσδήποτε μπορεῖ νά φτιάξει ὅπως θέλει τό παρελθόν, νά τό ζωγραφίσει ὅπως θέλει, ὅπως τό μπορεῖ, ἰδιαίτερα ἂν εἶναι ὁ νικητής. Τήν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος πού φιλοτέχνησαν οἱ νικητές, στήν ὁποία, ἐνῶ ἡ Σκοπία ἐκτεινόταν ἀπό τήν Ὀμόνοια ὡς τό Σύνταγμα, προβάλλεται ὡστόσο αὐτό τό μικρό κομμάτι τῆς πόλης σάν νά ἦταν ἡ Ἀθήνα ὁλόκληρη κι ἡ Ἑλλάδα ὁλόκληρη, δέν μπορούσαν νά τή χωνέψουν οἱ χαμένοι τῶν Δεκεμβριανῶν ξέροντας πόσο ψεύτικη ἦταν. Ἔτσι ὁ πόλεμος συνεχίστηκε σέ ἄλλο ἐπίπεδο, ἄς ποῦμε ἐκεῖνο τῆς ἱστορίας. Γιατί ἡ ἱστορία εἶναι κατ' ἐξοχήν ἐμπόλεμο πεδίο, μέ μεγάλα διακυβεύματα. Ἔπρεπε, λοιπόν, καί οἱ χαμένοι, οἱ ἀριστεροί, νά ἐξηγήσουν, τουλάχιστον στόν ἑαυτό τους, πῶς ἔγινε καί ἔχασαν τήν Ἀθήνα ἀφοῦ εἶχαν τά πάντα μέ τό μέρος τους: στρατό, οργανώσεις, ἥρωισμό, τόν λαό καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τό δίκιο. Δίκιο ἀπό τή μιά μεριά, δίκιο ἀπό τήν ἄλλη, πολιτικό δίκιο, ἄντε νά βγεῖ ἄκρη μέ μιά ἔννοια κατ' ἐξοχήν ὑποκειμενική, ὅπως τό δίκιο.

Γι' αὐτό ἡ κουβέντα κι ὁ καθγιάς συνεχίστηκε ἐνῶ τό ζήτημα ἐπί τῆς οὐσίας εἶχε κλείσει ἀπό τότε πού οἱ Ἑλασίτες ἔφευγαν ἀπό τήν Ἀθήνα. Εὐτυχῶς ἄλλωστε. Πάντως, μετά τά Δεκεμβριανά ἔγιναν ἄπειρες συζητήσεις ἀνάμεσα σέ δύο δύο, περισσότερους, σέ παρέες, σέ οργανώσεις, καμιά φορά καί σέ ἐφημερίδες κι ἀπό βιβλία. Ἐσχάτως ἡ κουβέντα ἀρχίζει νά ἀποκτᾷ καί ἀκαδημαϊκό-ἐρευνητικό καθεστῶς.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, οἱ εὐαίσθητες κεραῖες τῶν κατασκευαστῶν συλλογικῶν συνειδήσεων ἀνέλαβαν νά ἀναπαλαιώσουν τήν ἱστορία, μιά καί πενήντα χρόνια μετά ὁ μαγικός ἀριθμός (πέρασε μισός αἰώνας ἀπό τότε!) ὑποχρεώνει σέ παντοειδῆ ἀνασκοποπίσεις τῆς μνήμης. Γέμισαν οἱ ἐφημερίδες καί τά κανάλια μέ ἀφιερώματα γιά τά Δεκεμβριανά, ἦρθαν στό φῶς ντοκουμέντα, ἀναλύσεις, ἐγγράφα ἄγνωστα, μάθαμε ὅτι ὁ Στάλιν καί ὁ Τσώρτσιλ «μᾶς» πούλησαν, ὅτι ἀκόμη καί Τούρκους ἐτομαζόταν νά «μᾶς» στεί-

λει ο Τσώρτσιλ, ότι ο στρατηγός Ντέ Γκώλ ήθελε να 'ρθει στην 'Αθήνα αλλά δεν τον άφησαν οι Έγγλέζοι, ότι ο Σιάντος έκλιπαρούσε ένα ένθαρρυντικό νεύμα του Στάλιν και του Δημητρώφ, μάθαμε ότι ο Τσώρτσιλ διέταξε τον στρατηγό Σκόμπυ να συμπεριφερθεί σαν σε κατεχόμενη χώρα, είδαμε σε φωτογραφίες παλιά σπίτια τρυπημένα από σφαίρες και ξεκοιλιασμένα από όλμους (για σκέψου, μάχες στην καρδιά της 'Αθήνας, λές κι είναι Σεράγεβο) μάθαμε και τί δεν μάθαμε αυτές τις μέρες, μάθαμε αυτό που ξέραμε εν τέλει έδω και πενήντα χρόνια, αυτό που γνώρισαν στο πετσί τους οι υποχωρούντες Έλασιίτες: ότι μās πήραν την 'Αθήνα. Μπερδέψαμε, όμως, στο μυαλό μας τό ποιόι πήραν την 'Αθήνα από ποιούς, κάτι δηλαδή πού οι άνθρωποι τότε, και οι χαμένοι και οι κερδισμένοι, τό ήξεραν πολύ καλά.

Η κουβέντα, λοιπόν, για τό «νόημα» του Δεκέμβρη συνεχίστηκε και συνεχίζεται ακόμη, παρ' όλο πού δεν ευτύχησε τό γεγονός αυτό να βρει μία θέση στη δημόσια ζωή του τόπου, όπως άλλες κρίσιμες φάσεις της νεοελληνικής ιστορίας, ο Διχασμός, για παράδειγμα, ή Μικρασιατική Καταστροφή ή ή 'Αντίσταση 1941-44. 'Ακόμη και οι καθιερωμένες περιοδολογήσεις αφήνουν τον Δεκέμβρη απ' έξω, σαν μία ούρα της 'Αντίστασης, σαν πρελούδιο του Έμφυλιού ή απλώς μία άτυχη «μαύρη τρύπα» πού καλό θά ήταν να μήν υπήρχε και εν πάση περιπτώσει καλό είναι να την ξεχάσουμε, κι ακόμη καλύτερο να την εξωραίσουμε. Θά μιλήσω πιο κάτω για τον έσχατως επιχειρούμενο εξωραϊσμό: ότι δηλαδή περάσαμε από την ιδεολογία του κονσερβοκουτιού στην ιδεολογία του προδομένου έλλητισμού. Στο σημείο αυτό θέλω να τονίσω ότι παρά ταύτα ο Δεκέμβρης μιλήθηκε πολύ: ιδιωτικά, ανεπίσημα, σιγαλά, διαβλασμένα, υπόκωφα, έμμεσα, μουρμουριστά σαν την άενατη έπιστροφή του άπλωθμένου. Και τότε κι αργότερα, αν και με διαφορετικές σημασιοδοτήσεις και συνδηλώσεις. 'Αν υπήρχε ένα τεράστιο μαγνητόφωνο πού θά είχε καταγράψει τις κουβέντες των ανθρώπων για τά Δεκεμβριανά, θά μέναμε έμβρόντητοι ακούγοντας αυτή την παλύβουη και παλωστήμαντη μαγνητοταινία. Τόσο παλύβουη και σπαρακτική όσο εκείνη πού θά μπορούσαμε ν' ακούσουμε για άλλα σπαρακτικά γεγονότα της ιστορίας μας, την Έξοδο του Μεσολογγίου, για παράδειγμα, ή τή Μικρασιατική Καταστροφή. Για γεγονότα δηλαδή πού δεν χωράει ο νοός του ανθρώπου. Τέτοιος ήταν ο Δεκέμβρης!

'Αλλά τί είναι αυτό με τά Δεκεμβριανά πού δεν χωράει ο νοός του ανθρώπου; Νομίζω τίποτε παραπάνω τίποτε παρακάτω απ' αυτό πού συμπύκνωσε σ' ένα δίστιχο τό λαϊκό τραγουδάκι του Δεκέμβρη: «μās πήραν

τήν Ἀθήνα». Είναι ἡ βεβαιότητα τῶν τραγουδιστῶν-πολεμιστῶν πῶς δική τους ἦταν ἡ Ἀθήνα καί τούς τήν ἄρπαξαν καί, ταυτόχρονα, ἡ φαντασίωση, πού τή ζούσαν σάν πραγματικότητα, ὅτι ἡ ἀπώλεια τοῦ δικοῦ τους τόπου, ἡ ἄρπαγή τῆς πόλης τους ἦταν πρόσκαιρη, δέν μπορούσε νά διαρκέσει πολύ: «Μόνο γιά ἓνα μήνα». Αὐτοί οἱ πολεμιστές πού περνοῦσαν караβοτσακισμένοι ἀπό τή Μάντρα καί τό Κακοτάλεσι, ὁ κόσμος πού ἔφευγε μαζί τους, ὁ κόσμος πού τούς δέχτηκε καί τούς περίμενε στά χωριά τῆς Ρούμελης καί τῆς Θεσσαλίας, ὁ κόσμος πού ἄφησαν πίσω τους στίς γειτονιές τῆς Ἀθήνας ἄν ἤξερε, ἄν πίστευε ὅτι ποτέ πιά δέν θά ξαναγύριζε στήν πόλη του, ὅτι ὁ μήνας θά ἦταν τόσο μακρὺς, αἰώνιος, τίποτε δέν θά γινόταν ἀπ' ὅσα ἔγιναν στή συνέχεια. Γιατί ἡ συνέχεια δέν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τό νά τσακιστεῖ ἡ πίστη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν στήν προσωρινότητα τῆς ἦττας τους. Τό λέει καί τό τραγούδι. Γιατί τά τραγούδια, ὅλα τ' αὐθεντικά τραγούδια, λένε πάντα τήν ἀλήθεια. Ἐνωεῖται ὅτι οἱ ἀντίπαλοί τους, οἱ ἐθνικοφρονες, θά μπορούσαν νά τραγουδήσουν καί αὐτοί τή δική τους ἀλήθεια, τήν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἀλήθεια: «τήν εἶχαν τήν Ἀθήνα/μόνο γιά ἓνα μήνα». Καί πράγματι παיאίνισαν τή δική τους ἀλήθεια, ἀλλά μέ δικά τους ἀλαζονικά ἐμβατήρια: «Ἐξω Βουλγαριά, οὔστ! / Σλάβοι καί προδότες, δέν θά ζεῖτε πιά».

Ἀνάμεσα σέ φαντασίωση καί πραγματικότητα, ἡ πιό σωστά ἀνάμεσα σέ δύο διαφορετικές πραγματικότητες, ἐκείνη τῶν γεγονότων κι ἐκείνη τῶν φαντασιώσεων ἢ τῶν προσδοκιῶν (γιατί καί οἱ προσδοκίες εἶναι ἐξίσου ὑπαρκτές πραγματικότητες), ἄρχισε ἓνας σκληρὸς πόλεμος, πλέχτηκαν χιλιάδες δράματα καί ὑφάνθησαν μύριες παρεξηγήσεις, ὥσπου ἔπαψε νά ὑπάρχει ἡ ἀμφισβήτηση περί τήν κυριότητα τῆς Ἀθήνας, ἔφυγαν ἀπὸ τή μέση οἱ ἐπίδοξοι καί ἀπρόσκλητοι διεκδικητές καί ἐπικράτησε ὁ νόμος τῆς χρησικτησίας. Ἀκόμη πιό πολύ ἐπικράτησε ὁ πανάρχαιος νόμος τῆς μακροτάτου χρόνου νομῆς, ὁ ὁποῖος, ὅπως νομολογοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι, θεραπεύει ἐξ ὑστέρου ὅλα τά νομικά ἐλαττώματα, ὑπερβαίνει τά λεπτεπιλεπτα ζητήματα τῆς καλοπίστου ἢ κακοπίστου νομῆς, ὑπερβαίνει τά διαμφισβητούμενα ζητήματα τῆς ἀλήθειας, καθ' ὅσον ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι ποτέ μία, καθ' ὅσον κρεῖττον ἡ θέση τοῦ κατέχοντος κι ὁποῖος ἐπικρατεῖ ἐπιβάλλει τό δίκαιον τῆς λήθης. Ἔτσι κι ἔγινε, ἐπῆλθε ἡ μακροτάτου χρόνου νομῆ, ἡ ἀδιαιτάρακτος μετά τά Δεκεμβριανά νομῆ τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τούς νικητές, ὥσπου ξεχάστηκε ὅτι ἡ Ἀθήνα τοῦ 1944 ἦταν ἓνα διακύβευμα, ἓνα ἀντικείμενο ἔριδος ἀνάμεσα σέ δύο ἀλήθειες καί δύο ἀντίπαλες παρατάξεις.

Ἄν θελήσουμε νά κατανοήσουμε αὐτή τήν τρομερή, ἱστορική περιπλοκή, κι ἂν ἀκολουθήσουμε μερικούς παλιότερους καί σύγχρονους φιλοσόφους πού ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τήν πάλι, ἐνάντια στήν ἐπιλησμονή, ὁ ἀμείλικτος πόλεμος ἐνάντια στή λήθη, τό «ξεσκούριασμα» πού λέει ὁ Φουκώ, πρέπει νά θέσουμε στους ἑαυτούς μας τό ἴδιο ἐρώτημα πού εἶχαν θέσει τότε στόν ἑαυτό τους οἱ δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις· νά τίς δοῦμε, ἂν τό μπορέσουμε, ὄχι ἔτσι ὅπως ἐξελίχθηκαν καί τά θόλωσαν ἐκ τῶν ὑστέρων οἱ μεταξύ τους διαχωριστικές γραμμές, ἀλλά ἔτσι ὅπως ἦταν τότε πού ρίχτηκαν, αὐτοπροσώπως, μέσα στή σφαῖρα τοῦ πυρός γιά νά κερδίσει ἡ καθεμίιά τή δική της ἀλήθεια. Καί γιά νά θέσουμε τό ἴδιο ἐρώτημα πού εἶχαν τότε οἱ ἄνθρωποι, παρ' ὅλο πού ξέρομε τήν ἀπάντησι, πού δόθηκε ἐξ ὑστέρου, γιά νά μήν κρίνουμε δηλαδή, τά πράγματα μέ τήν ἀλήθεια τοῦ ἀποτελέσματος ἢ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος γιά μιᾶ ἐποχή πού ἡ ἱστορία δέν ἦταν τετελεσμένη ἀλλά ἀπολύτως ἀστάθμητη, ζῶσα, ἀφοῦ δύο πανίσχυρες ἀλήθειες, ἔνοπλες μάλιστα, ἀντιμάχονταν ἡ μιᾶ τήν ἄλλη, γιά νά δοῦμε τό τοτινὸ ἀστάθμητο τῶν πραγμάτων χωρὶς νά μᾶς σαλαγίσουν οἱ ἐξ ὑστέρου πραγματικότητες, σέ τίποτε δέν πρόκειται νά μᾶς βοηθήσουν ἕνα ἑκατομμῦριο ἀρχεῖα, ντοκουμέντα καί ἀποκαλύψεις ἂν δέν προσπαθήσουμε νά φανταστοῦμε τήν ἐποχή, τοὺς ἀνθρώπους ὅπως ἦταν τότε, μέ τά προβλήματα πού αὐτοὶ εἶχαν, μέ τίς ἰδεολογίες τους, ἀκόμη καί μέ τίς ἰδεοληψίες τους.

Τό πράγμα μοιάζει πιό εὐκόλο, σχεδὸν ἀφελές, ἀπλούστατα γιατί ξέρομε. Ὅπως στά ἀστυνομικά μυθιστορήματα ὅπου εὐθύς ἐξαρχῆς ξέρομε τά πάντα: ὅτι ὑπάρχει ἐγκλημα, ἄρα καί δολοφόνος καί οἱ δυνάμεις τοῦ καλοῦ πού κάποια στιγμή θά βροῦν τόν δολοφόνο. Ἀντίθετα, ὅμως, μέ τή λογική τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος, πού εἶναι ἴδια μέ τή λογική τοῦ σταυρολέξου, πρέπει νά βάλουμε τόν ἑαυτό μας νά φαντάζεται τά πράγματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς σάν νά μήν ξέρεי τίποτε ἀπ' ὅσα ἐκ τῶν ὑστέρων συντελέστηκαν, ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς δέν γνώριζαν τίποτε ἀπ' ὅσα τό σακούλι τῆς ἱστορίας κουβαλοῦσε μέσα του. Τό πολὺ πολὺ ἄς ποῦμε, μαζί μέ τόν Γκράμισι, ὅτι δέν πρέπει τίποτε νά προλέγουμε, μποροῦμε, ὅμως, πολλὰ νά προβλέπουμε. Τότε, ὅμως, οἱ ἄνθρωποι, ὅπως πάντα ἄλλωστε, προέλεγαν τά πάντα καί προέβλεπαν ἐλάχιστα. Ὄντας καί οἱ ἀριστεροὶ ὑποκειμένα μᾶς ἰδεολογίας πού προλέγει ἀλλά δέν προβλέπει, γιατί κάθε ἰδεολογία φτιάχνει ἕναν ἀπριωρικό λόγο καί τόν ἐπιβάλλει στους ἀνθρώ-

πους σάν προφανή ἀλήθεια, μολαταῦτα καί παρά ταῦτα ὡς πραγματικοί ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς τους εἶχαν ἓνα ἐρώτημα: Τίνος εἶναι αὐτή ἡ πόλη, ἡ Ἀθήνα; Αὐτή τήν πόλη ποιός θά τήν πάρει;

Ἀνήκουστο ἐρώτημα, σάν τό χαχανητό τοῦ «τζούμ-τριαλαρό» πού χωρίς νά ἀρθρώνει κάποιο λόγο λέει τά πάντα. Εἶχαν καί μιά ἀπάντηση: «δική μας ἦταν ἡ Ἀθήνα». Προσοχή, ὅμως: τό ἐρώτημα τῶν ἀριστερῶν ὡς πρὸς τήν κυριότητα τῆς Ἀθήνας, ἐκτός ἀπό ἀνήκουστο, ἦταν ἐρώτημα τομῆς, ἐπέβαλλε μιά τομὴ στήν ἱστορική συνέχεια, στή μακροτάτου χρόνου τάξη πραγμάτων. Ἦταν δηλαδή ἐρώτημα ἱστορικής σημασίας, ἐρώτημα πρόβλεψης, ἐρώτημα ἀνατρεπτικό. Τό ἀνατρεπτικό τοῦ ἐρωτήματος τῶν ἀριστερῶν, τήν πρόβλεψή τους, μετέτρεψαν οἱ ἐθνικόφρονες σέ κατηγορία, σέ ἀδίκημα ἐσχάτης προδοσίας πού ἐπισύρει τήν ποινή τοῦ θανάτου, κι ἄς μὴν εἶχαν διαβάσει ἀράδα ἀπὸ Γκράμσι καί Μακιαβέλι: εἶχαν, λέει, βλέψεις ἀνατρεπτικές οἱ κομμουνιστές, εἶχαν βλέψεις στήν ἐξουσία. Ὅτι οἱ ἀριστεροί, ἐκτός πού προέβλεπαν τό μέλλον, τό δικό τους καί τῆς Ἀθήνας — πράγμα ἀπολύτως φυσικό—, προέλεγαν κιόλας μέ σιγουριά αὐτό τό μέλλον, καταργώντας ἢ μὴ ὑποφιαζόμενοι τίς ἀδύνατες περιπέτειες μιᾶς ἀστάθμητης καί δυναμικῆς ἱστορίας, αὐτό εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία. Ἐνδιαφέρει, μολαταῦτα, νά ξέρομε ὅτι ἡ ἐθνικόφρων παράταξη δέν ἔθετε αὐτό τό ἐρώτημα. Γι' αὐτήν τά πράγματα ἦταν ἀπὸ πάντα ξεκάθαρα, ἡ Ἀθήνα ἦταν ἀπὸ πάντα δική της, δική της τὴ θεωροῦσε καί τώρα, ἀνεξαρτήτως τῶν πραγματικοτήτων πού εἶχε δημιουργήσει ὁ πόλεμος. Μόνον ὁ φόβος, ἓνας φόβος πιστοποιημένος ἀπὸ χιλιάδες ἐνδείξεις καί ἀποδείξεις, τάραζε λίγο τὴ σιγουριά τῶν δικαίων τῆς συνέχειας τῶν πατροπαράδοτων τίτλων ἐξουσίας, ἓνας φόβος πού ἔφερνε στήν ἐπιφάνεια κι ἄλλους ἀπαθνημένους φόβους. Ὅπως στὰ ὄνειρα. Ἀλλά αὐτό εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία...

Στό ἐρώτημα, λοιπόν: Τίνος εἶναι ἡ Ἀθήνα τέλη τοῦ 1944; Θά προσπαθήσω νά φανταστῶ τήν κατάσταση γνωρίζοντας προκαταβολικά ὅτι καί ἡ μεγαλύτερη διαύγεια δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτε παραπάνω ἀπὸ τό νά τραβῆξει μερικές ἀβέβαιες πινελιές, νά σχεδιάσει μερικά θολὰ σχήματα πάνω σ' ἓναν καμβά ὅπου ἤδη περιπλέκονται μορφές τοῦ ἱστορικοῦ τοπίου, συγχροούνται οἱ πολιτικές καί κοινωνικές δυνάμεις ἔτσι ὅπως τίς ἔφερε στήν ἐπιφάνεια ἡ φοβερὴ μηχανή καί δυναμικὴ τοῦ πολέμου, μετασχηματίζοντας παλιότερες ροπές πού ἔρχονται ἀπὸ τά βάθη τοῦ χρόνου κι ἀπ' τό ὑπέδαφος τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

“Όταν άρχιζε ο πόλεμος, τον Όκτώβριο του 1940, ξέραμε σέ ποιόν άνή-
κε ή Άθήνα. Δηλαδή τό ήξεραν οί άνθρωποι του 1940. Καί πρέπει χωρίς
δυσπιστία νά τούς πιστέψουμε. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ άδιαφιλονίκητα συμ-
βόλαια τήν Άθήνα τήν είχαν, τήν κατείχαν, τή νέμονταν, τήν έξουσίαζαν
καί τήν κουμαντάριζαν οί κυβερνήσεις της, ο στρατός της, ή άστυνομία, οί
έμποροι της, οί βιομήχανοί της, τά παλιά τζάκια του 19ου αιώνα καί τά νε-
ότερα τής έκβιομηχάνισης, οί τραπεζίτες, οί διανοούμενοί της, οί πολιτικοί
της, οί αὐλικοί της κι ο βασιλιάς της —είχε καί βασιλιά αύτή ή πόλη—,
τήν κατείχαν άκόμη οί χιλιάδες μικρομεσαίοι άστού πού ο καθένας τους κα-
τείχε περίπου 250 τ.μ. άστικής γής όπου, μέ κόπο καί οίκογενειακή συσ-
σώρευση δύο-τριών γενιών, είχε κτίσει ένα όμορφο καί νοικοκυρεμένο σπίτι
μέ κήπο στό πίσω μέρος, έναν φοίνικα μπροστά στην είσοδο ή μία γαζία,
μπόλικες τριανταφυλλίες, βασιλικούς, μαντζουράνες καί εϋσμες γαριφα-
λίες.

Αυτοί όλοι, οί γηγενείς, γιατί όλοι αυτοί αισθάνονταν καί γηγενείς καί
τρισχίλιετείς, μέ διαφορετική βέβαια συνεισφορά ο καθένας, οργάνωναν θε-
σμικά, κοινωνικά, ιδεολογικά, πολιτικά τήν τάξη καί τίς ιεραρχίες στην
προπολεμική Άθήνα, αυτοί νέμονταν καί τό διάφορο από τί διαχειρίστη της
πόλης, μέ διαφορετικό, φυσικά, τοκομερίδιο ο καθένας, τότε πού δέναν τά
σκυλιά μέ λουκάνικα. Κι αν τά ρομαντικά τραγούδια του Άττίκ μέ τά
θλιμμένα πάθη, ή Άσκητική του Καζαντζάκη, οί ιστορίες των σουρεαλι-
στών, τό κατά Θεοτοκά Έλεύθερο Πνεϋμα, μερικές άπεργίες των έργα-
τών, οί φοβερές κόντρες μεταξύ κομμουνιστών καί σοσιαλιστών, τά προ-
νομισμαμένα των στρατηγών καί οί συγκρούσεις μεταξύ βενιζελικών/βα-
σιλικών, γερμανόφιλων καί άγγλόφιλων, κι άλλα πολλά συσώρεναν στοι-
χειά άναταραχής καί δυσλειτουργίας πάνω από τό ήρεμο τοπίο τής πόλης,
ώστόσο ή συνολική τάξη, ή έξουσία καί οί ιεραρχίες, δηλαδή τό κράτος,
ούτε είχαν άμφισβητηθεί ούτε έμοιαζαν νά κινδυνεύουν από κάποια έμφανή
ή άφανή διαταραχή, παρ’ όλο πού τό κράτος στην τελευταία προπολεμική
του έκδοχή δέν ήταν παρά μία βαθύτατα διάστροφη έξουσία: ή βασιλομετα-
ξική συμμαχία, ή δικτατορία τής 4ης Αυγούστου δηλαδή.

Άπό τήν άλλη μεριά —άλλά αυτό τό «άπό τήν άλλη μεριά», παρ’ όλο
πού υπαινίσσεται μία διαλεκτική αντίφαση, είναι κάτι πού τό λέμε εκ των
ύστέρων, γιατί τότε ούτε υπήρχε ούτε φαινόταν κάτι σοβαρό πού νά συνιστά
τό αντίπαλο δέος στις δυνάμεις έξουσίας, κάτι πού νά συγκροτεί «άλλη με-

ριά»—, από τήν ἄλλη μεριά λοιπόν, καί συγγνώμη γιά τή μεθοδολογική ἀσυνέπεια, γύρω ἀπό τό κέντρο τῆς πόλης, πού σχηματικότατα καί ὑπεραπλουστεύοντας περιέγραψα στά προηγούμενα, εἴτε σέ ὁμόκεντρος κύκλους, ἀπό τό κέντρο πρὸς τήν περιφέρεια, εἴτε πολυεστιακά σέ μιά ἀχανή καί ἀδιαμόρφωτη περιφέρεια, ἐκτεινόταν μιά «ἄλλη» Ἀθήνα, μιά Ἀθήνα φερτική, ἄρριξη, ρευστή, κινούμενη ἄμμος, μιά ἐπαρχιακή Ἀθήνα. Τήν κατοικοῦσαν μετανάστες τῆς ἀργόσυρτης ἐσωτερικῆς μετανάστευσης, ἡ ἐπαρχιώτικη φτωχολογιά πού ἀκόμα κοίταζε πρὸς τό χωριό της, οἱ «βλάχοι» πού τόσο φιλόξενα ὑποδέχτηκε ἡ χλεύη τοῦ Καραγκιόζη, τήν κατοικοῦσαν οἱ ἑκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες, οἱ Σμυρنيοί, οἱ Κωνσταντινουπολίτες, οἱ Ἑλληνορωσοί, οἱ Ἀρμένηδες, οἱ Πόντιοι, πού μετέφεραν τή νοσταλγία τῶν χαμένων πατρίδων στίς καινούργιες συνοικίες —Ν. Σμύρνη, Νίκαια, Καισαριανή, Ν. Ἰωνία, Ν. Φιλαδέλφεια, Ν. Ἐρυθραία, Ν. Κόσμος κλπ.

Αὐτό τό γύρω γύρω καί ταυτόχρονα διάσπαρτο μέσα στήν πόλη ἦταν καινούργια χωριά δίπλα σέ ἄλλα χωριά λιγότερο καινούργια, μαχαλάδες, γειτονιές, ὀλόκληρες καινούργιες πόλεις δίπλα στήν παλιά πόλη, ἕνας ὀλόκληρος κόσμος μέ ἐλάχιστα σημεῖα ἐπαφῆς καί ὀργανικῆς συνοίκησης τῶν ἐνοικούντων μέ τήν Ἀθήνα τοῦ Κέντρου, ἀλλά καί ἐλάχιστα σημεῖα ἐπαφῆς μεταξύ τους. Ἐδῶ ἡ μύγα σύννεφο, ἡ σκόνη, ἡ λάσπη, οἱ δρόμοι ἀνύπαρκτοι, τό νερό ἐλάχιστο, τό φῶς ἀπό τή λάμπα πετρελαίου καί τήν ἀσετυλίνη, ἡ δουλειά λίγη, προσωρινή, οἱ συγκοινωνίες ἀνύπαρκτες —κάποια λεωφορεῖα περνοῦσαν κατά τύχη ἀπό τίς γειτονιές, τά παιδιά πετροπόλεμο ἀπό μαχαλά σέ μαχαλά, πίο εὐκολο ἦταν νά πάει κανεὶς ἀπό τήν Ἀθήνα στήν Πάτρα παρά ἀπό τό Μεταξουργεῖο στά Πετράλωνα, ἀπό τήν Καισαριανή στήν Κοκκινιά ἔμοιαζε ταξίδι στήν Ἀμερική. Ἡ Ἀθήνα ἦταν μιά πόλη πού ἀκόμα «δέν εἶχε δέσει», ὅπως λέμε δέν ἔδεσε ἀκόμη τό σιρόπι, τά ντόπια καί τά νεόφερτα στοιχεῖα δέν εἶχαν ἀλληλοενσωματωθεῖ, πολλές οἱ γλώσσες, τά ἰδιώματα, οἱ ντοπιολαλιές, οἱ ἰδεολογίες, οἱ συμπεριφορές, οἱ νοοτροπίες, μοντέρνες δομές συνυπῆρχαν μέ ἀρχαϊκές, ὁ ἄνθρωπος τῆς πόλης, ὁ Ἀθηναῖος, δέν ἦταν κοινή ταυτότητα τῶν κατοίκων της, ἄσε πιά ἡ Ἀθηναία. Βέβαια ὄλοι ψήφιζαν —οἱ γυναῖκες ὄχι—, ὄλοι πλήρωναν φόρο, ὄλοι πῆγαιναν στόν στρατό, ὄλοι τιμωροῦνταν ἀπό τόν ἴδιο ποινικό νόμο ὅταν παρανομοῦσαν, ὄλοι πῆγαιναν στό «ἴδιο» σχολεῖο, ὄλοι μάθαιναν τήν ἴδια γλώσσα, τήν ἑλληνική, ὄλοι θεωροῦσαν πῶς εἶχαν τούς ἴδιους μεγάλους προγόνους, τόν Περικλή, τόν Σοφοκλῆ, τόν Μεγαλέξανδρο. Τό Κέντρο, δηλαδή ἡ Ἀθήνα τῆς

Ἐξουσίας μέ τόν σκληρό πυρήνα καί τά συμπαρομαρτοῦντα, ἐκτεινόταν περίπου στήν ἴδια περιοχή, τῆς «Σχομπιάς» τῶν Δεκεμβριανῶν, μεταξύ Ὀμόνοιας καί πλατείας Συντάγματος καί σέ μερικούς θύλακες μέσα στήν ἀχανή καί ἀμορφη περιφέρεια: Γουδί, Χασάνι, Μακρυγιάννη, Σχολή, Εὐελπίδων, Φυλακές, Ἀκρόπολη, Λυκαβηττός, λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, Χατζηκυριάκειο, τούς θύλακες ἀκριβῶς πού κατεῖχε ἡ ἐθνικοφρων παράταξη, καί οἱ Ἑγγλέζοι τίς πρώτες μέρες τῶν Δεκεμβριανῶν, θύλακες ἀπ' τοὺς ὁποίους ἐφόρμησε γιά νά καταλάβει ὁλόκληρη τήν πόλη.

Οἱ πρώτοι λοιπόν, οἱ κάτοικοι τοῦ ἱστορικοῦ Κέντρου κατεῖχαν, κυβερνοῦσαν τήν Ἀθήνα κι ἀπό κει ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ τά κύρια ὄργανα, τά οἰκονομικά, τά πολιτικά, τά πολιτιστικά, ἐκεῖ ἡ Τέχνη καί ἡ Πολιτική, ἐκεῖ ἡ Πόλη, ἀπό κει καί οἱ ἐκστρατεῖες ἐκ-πολιτισμοῦ πρὸς τήν περιφέρεια. Οἱ ἄλλοι, τῆς περιφέρειας, ἀπλῶς κατοικοῦσαν τήν Ἀθήνα, δούλευαν ὅπου ἐβρισκαν, ἐνοικοι μόνιμοι ἢ προσωρινοί, μετανάστες σέ ξένο τόπο, πληρώνοντας ἀκριβό τό ἐνοίκιο τῆς χαμοζωῆς στοὺς κυρίους καί τίς κυρίες τοῦ πλούτου, τῆς πολιτικῆς, τῆς τέχνης, τῆς ἐξουσίας. Αὐτοί ἦταν ἐκτός ἐξουσίας, ἐκτός οὐσίας. Γι' αὐτό ὅταν ἤθελαν νά πᾶνε γιά ψώνια στήν Ἑρμοῦ ἢ γιά δουλειές στά ὑπουργεῖα ἔλεγαν: «Θά κατέβουμε (ἢ θά ἀνέβουμε) στήν Ἀθήνα» κι ἄς ἔμεναν στοὺς Ἀμπελόκηπους ἢ στό Μεταξουργεῖο.

Τό σχῆμα αὐτό, μέ τόν πόλεμο, μετά τήν κατάρρευση τοῦ Ἀλβανικοῦ καί μέ τήν Κατοχή, μέσα σέ δύο χρόνια τινάχτηκε στόν ἄερα, ἔσπασαν οἱ βασικοὶ τοῦ ἄρμου. Αὐτοὶ πού ἀνέλαβαν τή συνέχεια τῆς κρατικῆς διαχείρισης, οἱ συνθηκολόγοι στρατηγοί, κυβερνητες μέ δοτὴ ἐξουσία ἐλέω τῆς Κομαντατούρας, πολύ γρήγορα θά μείνουν χωρίς κράτος καί λαό νά κυβερνήσουν, γιατί ταυτίστηκαν ἐμπρόθετα μέ τόν κατακτητὴ κι ἔχασαν κάθε φερεγγυότητα. Ἡ ἄλλη μερίδα τοῦ μοναρχοστρατιωτικοῦ μπλόκ κάτω ἀπὸ τοὺς θυρεοὺς τοῦ Στέμματος θά φύγει ἀπὸ τὴ χώρα, μέ ἐγγλέζικα κάρδια, καί μισθοδοτούμενη ἀπὸ τοὺς Ἑγγλέζους θά σχηματίζει καί θά ἀνασχηματίζει τίς κυβερνήσεις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Κυβερνήσεις ἐπίσης μέ δοτὴ ἐξουσία, χωρίς κράτος καί λαό νά κυβερνήσουν. Ὁ ἀστικός πολιτικός κόσμος πού ἔμεινε στήν Ἑλλάδα περίμενε τὴ νίκη τῆς Ἀγγλίας νά τόν ἀποκαταστήσει στά ἀπαράγραπτα δικαιώματά του, πού τοῦ εἶχε ὑφαρπάξει ἡ 4η Αὐγούστου. Κι αὐτοὶ δέν εἶχαν οὔτε κράτος οὔτε λαό νά κυβερνήσουν. Ὅλοι, ὅμως, ὁραματίζονταν τό μέλλον τῆς χώρας, ἐρήμην τῶν κατοίκων τῆς πού στό μεταξύ τοὺς εἶχαν ξεχάσει.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ διοίκηση ἐξαρθρώθηκε· ὁ στρατός διαλύθηκε, ἡ ἀστυνομία ἀποδιοργανώθηκε καί στήν ὑπαιθρο καταργήθηκε, τά ἐμπορικά δίκτυα ἀποδιοργανώθηκαν· τό χρῆμα ξεφτιλίστηκε· οἱ ὑπηρεσίες φυτοζωοῦσαν καί ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν ὑπηρετοῦσαν· ἡ πείνα θέριζε· οἱ καταθέσεις ἐξανεμίστηκαν· ἡ παραγωγή ἔπεσε κατακόρυφα καί διαρπάχτηκε· τά παλιά καί τά καινούργια τζάκια καταστράφηκαν· ἡ εὐμάρεια τῶν μικροαστῶν ἔγινε νοσταλγία γιά τά παλιά· οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι πείνασαν περισσότερο ἀπό τή φτωχολογιά· οἱ παλιές νομιμοποιήσεις, οἱ ἱεραρχίες, οἱ κώδικες ἀξιών ξεχάστηκαν· ἡ ἀνάγκη ἐπιβίωσης, ἡ μαύρη ἀγορά, δημιούργησε νέα δίκτυα ἐπικοινωνίας καί νέες τεχνικές ἀνταλλαγῆς· ἡ σχέση κέντρου-περιφέρειας, χωριοῦ-πόλης ἀντιστράφηκε· ἡ περιφέρεια ὑπεραξιώθηκε, τό κέντρο ὑποβιάσθηκε. Τά πάντα ἔσπρωξαν τοὺς ἀνθρώπους, γιά νά ἐπιζήσουν, στήν παρανομία, στή συνωμοτικότητα, ἀφοῦ νομιμότητα καί νομιμοφροσύνη στό νέο καθεστῶς σήμαινε θάνατο ἢ ἐξευτελισμό ἢ καί τά δύο μαζί. Νέα δίκτυα συνεργασίας καί ἀλληλεγγύης ἀναδείχθηκαν. Κι ὅλα μαζί, μαζί μέ τήν αἴσθηση τῆς προδοσίας καί ταπείνωσης ἑνός λαοῦ κι ἑνός στρατοῦ πού δέν ἠττήθηκε, μαζί μέ τή συνείδηση συνέχισης καί συμμετοχῆς σέ ἕναν πόλεμο πού δέν τελείωσε, σ' ἕναν πόλεμο ζωῆς καί θανάτου στά μεγάλα πεδία τῶν μαχῶν, στό Στάλινγκραντ, στό Ἐλ Ἀλαμείν, στόν Εἰρηνικό, ὅλα μαζί καλλιέργησαν στόν κόσμο ἕνα πνεῦμα ἀπείθειας πού γρήγορα μετατράπηκε σέ πνεῦμα ἐξέγερσης.

Πῶς αὐτή ἡ γενικευμένη διαθεσιμότητα, ἡ γενικευμένη ἀπείθεια, μετατράπηκε σέ ἐξέγερση πάνω-κάτω σ' ἕναν χρόνο, ἀπό τό '42 ὡς τό '43, εἶναι μιά θαυμαστή ἀλλά καί περίπλοκη ἱστορία. Πολλά ξέρομε γι' αὐτήν, ἄπειρα ἀγνοοῦμε καθῶς τά σκέπασε ἡ λήθη καί γιά τά περισσότερα οἱ ιδέες μας εἶναι θολές. Ἀλλά δέν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἀπλῶς νά σημειώσω ἕνα συγκλονιστικό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς. Ἐπειδή ἡ κοινωνική καί ἡ πολιτική ζωὴ δέν ἐπιδέχεται κενά, τό κενό πού δημιούργησαν ὁ πόλεμος καί ἡ καταστροφή τῶν παλαιῶν ἱεραρχιῶν τό πλήρωσαν νέες δυνάμεις, ἄλλοι ἱστορικοί πρωταγωνιστές πῆραν τή θέση τῶν παλιῶν, νέες ἰδεολογίες ἐκτόπισαν τίς παλιές. Στή θέση τῶν παλιῶν διαχωριστικῶν γραμμῶν βασιλικοί/ἀντιβασιλικοί, βενιζελικοί/ἀντιβενιζελικοί, ἡ δυναμική τοῦ πολέμου καί τῆς Ἀντίστασης χάραξε καινούργιες. Ἀπό τή μιά μεριά οἱ δυνάμεις τοῦ ΕΑΜ καί τοῦ ΚΚΕ πού θά ἀντιπροσωπεύουν τόν νέο ἱστορικό πρωταγωνιστή, μιά νέα δύναμη ἡγεμονίας, πού ἀναδείχτηκε μέσα στόν

έθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, από την άλλη, το σύνολο των προπολεμικών αστικών δυνάμεων: οι βενιζελικοί, οι αντιβενιζελικοί, οι βασιλικοί, οι αντιβασιλικοί, οι μεταξικοί, οι αγγλόφιλοι και οι γερμανόφιλοι. Προς το τέλος του πολέμου, ή βέβαιη πλέον ήττα του Άξονα κατήργησε τή διαφορά γερμανοφιλίας και αγγλοφιλίας που προπολεμικά χώριζε τις αστικές δυνάμεις και όλοι μαζί συνενώθηκαν σε μία ένιαία παράταξη, για να αντιμετωπίσουν τον νέο αντίπαλο. Όχι μόνοι τους, αλλά με τους Έγγλέζους σε μία άρραγγή, όπως αποδείχτηκε, αγγλοελληνική συμμαχία.

Η έαμική παράταξη, ωστόσο, είχε «εισβάλει» στο κέντρο. Ξεπήδησε από την περιφέρεια, από την έπαρμιακή ένδοχώρα τής Ελλάδας κι έξισου δυναμικά απ' την ένδοχώρα τής Αθήνας, συνενώνοντας τή φτωχολογιά των γειτονιών, των συνοικιών και των μαχαλάδων τής πόλης με την αγροτιά των βουνών και των κάμπων τής χώρας. Έτσι ή πόλη άλλαξε χέρια. Η αγγλοελληνική συμμαχία τό είδε με τά μάτια τής όταν στην Άπελευθέρωση χύθηκαν στους δρόμους για να πανηγυρίσουν εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι κρατώντας τά λάβαρα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ κι υποχρεώνοντας τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου να πει στον πανηγυρικό τής άπελευθέρωσης, στο Σύνταγμα, «πιστεύομεν και στη λαοκρατία»! Άλλά δέν πίστευαν στη λαοκρατία ούτε ο ίδιος ούτε οι Έγγλέζοι ούτε ένας άνθρωπος τής αγγλοελληνικής συμμαχίας, είτε στέλεχος είτε άπλός πολίτης, είτε διανοούμενος είτε μαυραγορίτης, είτε ένοπλος ριμνίτης, πρώην Ταγματσαφαλίτης, Έδেসίτης, Χίτης, είτε άμαχος νοικοκύρης. Η ένδοχώρα, ή περιφέρεια, ή άγανής περιφέρεια του κέντρου άπειλούσε να παραμείνει στο κέντρο ως έξουσία. Τά πάντα έγιναν αστάθμητα, διακυβεύομενα, ή ίδια ή Αθήνα από κέντρο έξουσίας με τους παλιούς άπαράγραπτους τίτλους μετατράπηκε σε διακύβευμα. Έτσι, από τή δυναμική των πραγμάτων και τή δράση των ανθρώπων αναδείχτηκε τό άνήκουστο έρώτημα σε ποιόν άνήκει ή Αθήνα, έρώτημα στο όποιο δέν μπορούτε να άπαντήσει κανένα υποθηκοφυλακείο, μία και οι παλαιοί, άκόμη και οι παλαιότατοι τίτλοι κυριότητας είχαν άχρηστευθεί.

Γιά τό έρώτημα αυτό άπάντησε ο Δεκέμβρης. Στη Διακήρυξη του Αγίου Φραγκίσκου, τό 1943, που άποτελέσε τήν ίδρυτική πράξη του ΟΗΕ, οι Σύμμαχοι δεσμεύτηκαν ότι με την άπελευθέρωση, σ' όλες τις κατεχόμενες χώρες θά διεξάγονταν έλεύθερες έκλογές, κάτι άλλωστε που επανέλαβαν άργότερα και στη Διακήρυξη για την Άπελευθερωμένη Ευρώπη που έπι-

σφράγιζε τις συμφωνίες της Γιάλτας. Ἡ δέσμευση αὐτή ἴσχυε καί γιά τήν Ἑλλάδα. Ἀλλά ἡ ἀγγλοελληνική συμμαχία κατάλαβε πολύ καλά, ἤδη, ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 1943, καί τό εἶδε μέ τά μάτια της τήν ὥρα τῆς ἀπελευθέρωσης, ὅτι στίς ἐκλογές, πού ἀναγκαστικά θά γίνονταν μέ βάση τίς ἴδιες τους τίς δεσμεύσεις, ἡ ἐαμική παράταξη θά κέρδιζε μέ τά τσαρούχια. Ὅσο καί νά τήν περιόριζαν, ὅσο καί νά τή στρίμωχναν, θά ἦταν ἓνα πλειοψηφικό γεγονός πού ἀκόμη καί ἄν δέν κέρδιζε τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία στή νέα Βουλή τίποτε δέν θά μπορούσε νά γίνει χωρίς αὐτήν. Αὐτό τότε τό ἤξεραν ἀκόμη κι οἱ λουστροί τῆς Ὁμόνοιας, τό ἤξεραν κι ὁ Τσώρτσιλ κι ὁ Σκόμπυ κι ὁ Τσακαλώτος κι ὁ Παπανδρέου. Μέ κοινοβουλευτικά μέσα τό παιχνίδι τῆς ἐξουσίας ἦταν προκαταβολικά χαμένο. Ἡ «λαοκρατία» μπορούσε μέ κοινοβουλευτικά μέσα νά κατακτήσει τήν ἐξουσία, κάτι δηλαδή τό σκανδαλώδες καί κακό προηγούμενο γιά ὅλη τήν Εὐρώπη. Γι' αὐτό ἡ πολιτική συνεχίστηκε μέ ἄλλα μέσα, μέ πόλεμο, καί στό πεδίο ἐκεῖνο ὅπου ἡ ἀγγλοελληνική συμμαχία ἦταν δυνατή, ἴσως καί ἀσυναγώνιστη. Γι' αὐτό ὁ «Δεκέμβρης ἦτο δῶρο τοῦ Ὑψίστου» (Γ. Παπανδρέου), γι' αὐτό «προεῖχε ἡ ἐξόντωση τῶν κομμουνιστῶν» (Τσώρτσιλ), γι' αὐτό οἱ νέοι πρωταγωνιστές ἐτελεύτησαν ἐν στόματι μαχαίρας.

Ἡ μάχη τῆς Ἀθήνας, ὁ «μεγάλος Δεκέμβρης» γιά τοὺς ἀριστεροῦς, ἡ «στάσις τῶν Δεκεμβριανῶν» γιά τοὺς ἐθνικόφρονες, ἦταν τό κορυφαῖο σημεῖο μίᾱς ἀπό τίς σημαντικότερες ἐρίδες πού δίχασαν τοὺς Νεοέλληνες. Γιατί βέβαια ἓνα τόσο μεγάλο καί τόσο καίριο ζήτημα πού ἀποκάλυψε ἡ ἀπελευθέρωση, τό ζήτημα τῆς ἐξουσίας, δέν ἦταν δυνατόν οὔτε νά τεθεῖ οὔτε νά λυθεῖ στά κατσάβραχα. Μόνο στήν Ἀθήνα μπορούσε νά τεθεῖ μέ τόσο ἀπόλυτο τρόπο, γιατί ἡ Ἀθήνα δέν ἦταν ἀπλῶς μίᾱ πόλη, ἔστω ἡ Πρωτεύουσα, ἀλλά ἓνα νέο κέντρο, τό κέντρο τῆς ἐαμικῆς παράταξης. Καί ἡ ἐαμική παράταξη ἦταν ὑποχρεωμένη νά δώσει τή μάχη σ' αὐτό τό κέντρο, ὅσο καί ἄν προσπάθησε νά τό ἀποφύγει, ἀλλά καί ἡ ἀγγλοελληνική συμμαχία ἦταν ὑποχρεωμένη νά συντρίψει αὐτό τό κέντρο ἐπί ποινῇ ἀποβολῆς γιά πάντα ἀπό τήν ἐξουσία. Ἡ ἐξέγερση πού ἄρχισε δειλά δειλά μέ ἀπονενοημένες πράξεις πρωτοπόρων τό 1941-42, πού ἀγκάλιασε τήν τεράστια λαϊκή διαθέσιμότητα τό 1943-44, ἔσπασε μέσα στά Δεκεμβριανά, ἄν καί χρειάστηκαν ἀκόμη τέσσερα χρόνια ἐμφύλιου πολέμου γιά νά ξεκαθαρίσουν ὀριστικά τά πράγματα. Ἰδωμένος ἀπ' αὐτή τήν ὀπτική ὁ Δεκέμβρης, κοιτάζοντας δηλαδή καί στόν πίσω ἀπό τόν Δεκέμβρη χρόνο καί στόν μπροστά

από αυτόν, βλέπουμε πόσο στρατηγική ήταν η στιγμή του: ήταν η επάνω μεριά του κύματος, μιας λαϊκής εξέγερσης, που άρχισε τό 1941 και τό «ήρεμψαν» τό 1949. Ήταν τό κορυφαίο σημείο στο όποιο ανακόπηκε ή όρμητή εκείνων τών παραγόντων που για πρώτη φορά από τήν Ήπανάσταση του '21 «από τήν ίδια τή δυναμική τής ιστορίας προετοιμαζαν άλλες λύσεις» (Ν. Σβορώνος).

Ή έαμική παράταξη στα Δεκεμβριανά δέν έχασε μόνο μιά μάχη, τή μάχη τής Αθήνας, αλλά τόν πόλεμο και μαζί μ' αυτόν τίς προοπτικές που επαγγελόταν. Ο Έμφύλιος που ακολούθησε έγγράφεται στην ίδια λογική: ήταν ή απεγνωσμένη, κι έξαναγκασμένη προσπάθεια τής περιφέρειας νά διασώσει ό,τι μπορούσε, κι απ' τήν άλλη μεριά ή αμείλικτη, ή αόιστακτη, αλαζονεία νά συντριψει, νά καθυποτάξει και τό τελευταίο ίχνος αντίστασης τής εξέγερμένης περιφέρειας, ώσπου ή Σκομπία νά κατακυριεύσει τό πών.

Οί προθέσεις τών αντιπάλων, δηλαδή οί στόχοι τους, κι ή στρατηγική τους φαίνονται πολύ καθαρά στον τρόπο μέ τόν όποιο κινήθηκαν μέσα στη μάχη τής Αθήνας. Από τή μιά μεριά ό ΕΛΑΣ παρέταξε 16.000 άντάρτες τής Αθήνας και τής ύπαιθρου, και περίπου 18.000 του έφεδρικού τής Αθήνας, πολύ έλαφρά όπλισμένους. Ή συνολική παρατακτική δύναμη του στρατηγού Σκόμπυ, που είχε τό γενικό πρόσταγμα, ξεκίνησε στην Αθήνα και τόν Πειραιά μέ 15.000 Βρετανούς και 12.000 Έλληνες. Μέχρι τό τέλος τής μάχης οί Βρετανοί έφτασαν τούς 26.000.

Τό κεντρικό πρόβλημα ήταν ό άφοπλισμός του ΕΛΑΣ και τής Πολιτοφυλακής, ή ένοπλη δύναμη του ΕΑΜ, δύναμη και μεγάλη (90.000 τακτικοί και 50.000 έφεδρικοί) και αξιόμαχη και λαϊκή, δύναμη ένοπλη, μέ ύψηλου βαθμού όργανική σύνδεση μέ τόν έλληνικό λαό, απ' τά σπλάγχνα του όποίου προήλθε μέ τρόπο «άνορθόδοξο»: μέ έθελοντική αυτοεπιστράτευση. Όταν οί άνθρωποι βγαίνουν από μόνοι τους στο κλαρί δέν είναι εύκολο νά γυρίσουν στα σπίτια τους μέ έθελουσία έξοδο. Ή ύπαρξη, όμως, του ΕΛΑΣ καθιστούσε αδύνατη τήν ανασυγκρότηση του άνύπαρκτου άστικού κράτους. Έπρεπε πάση θυσία νά φύγει από τή μέση, κάτι που θά διέλυε τή δύναμη τής έαμικής παράταξης και θά τήν παρέδιδε σιδηροδέσμη στις βουλές τής άγγλοελληνικής συμμαχίας. Ή τελευταία, ύστερα από πολλές και διάφορες περιπλοκές, διαβουλεύσεις και έλιγμούς, άκαμπτη, άπαιτούσε τόν άφοπλισμό του ΕΛΑΣ, χωρίς ταυτόχρονο άφοπλισμό τών δικών τής δυνάμεων. «Καταληκτική συμφωνία»: ή Πολιτοφυλακή νά άφοπλισθεί τήν 1η του Δε-

κέμβρη, ο ΕΛΑΣ στις 10. Οί έαμικοί ύπουργοί παραιτήθηκαν και τό ΕΑΜ όργάνωσε συλλαλητήριο στις 3 τού Δεκέμβρη. Κύριο σύνθημα τής διαδήλωσης: «Ο ΕΛΑΣ τελευταίος». Τό συλλαλητήριο απαγορεύτηκε. Παρά ταύτα, ό κόσμος μέ τίς όργανώσεις του κατέβηκε στην πλατεία Συντάγματος. Πυροβολήθηκε έν ψυχρώ. Είκοσι έπτά νεκροί, 130 τραυματίες. Στις 5 Δεκεμβρίου ή κηδεία τών νεκρών. «Στό μεταξύ», γράφει στό ήμερολόγιό του ό Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ό διανοούμενος ύπουργός Ναυτικών τής κυβένησης Παπανδρέου, έγγραφή 5 Δεκεμβρίου 1944, «νέο συλλαλητήριο τών κομμουνιστών μέ τή μορφή κηδείας τών προχθεσινών θυμάτων και μέ τήν κραυγή "θάνατος στον Παπανδρέου". Είκοσι τέσσερα φέρετρα, ένώ τά θύματα ήταν ένδεκα». Τίποτε δηλαδή, μόλις μία ποδοσφαιρική ομάδα.

Άπό κεί και πέρα τό λόγο έχουν τά όπλα και μίλησαν ως εξής: Άπό τή μία μεριά ή άντιαμική παράταξη δέν έγκατέλειψε ούτε προς στιγμήν τό στόχο τής και στόχος τής, μέ έμπνευστή, καθοδηγητή και όργανωτή τόν ίδιο τόν Τσώρτσιλ, ήταν ή συντριβή τού ΕΛΑΣ μέσα στην Άθήνα τήν ίδια. Ό έντός Άθηνών στρατιωτικός συσχετισμός τής τό επέτρεπε μέ τήν ύπεροπλία πού τής χάριζε ό πλούσιος και βαρύς όπλισμός τής. Πίστευε, ώστόσο, ότι θά μπορούσε εύκολα και γρήγορα νά τά βγάλει πέρα. Διαψεύστηκε, μία και τής χρειάστηκαν 33 μέρες και, επιπλέον, νά διπλασιάσει τίς δυνάμεις τής, άποσπώντας τες από τό μέτωπο τής Ιταλίας. Και ήταν μοιραία αυτή ή ύποτίμησή γιατί δέν είχε καταλάβει ότι ή άπέραντη ένδοχώρα τής Άθήνας είχε ξεσηκωθεί κι ότι αυτός ό ξεσηκωμός τού κόσμου, πού αυτή τόν έβλεπε σαν όχλο, «άριστερους φασίστες» (Π. Κανελλόπουλος) παρακινούμενους από μερικούς φανατικούς έγκληματίες έπαναστάτες, όφειλόταν στην τεράστια αλλαγή πού συντελέστηκε μέσα στην Άντίσταση και τήν Κατοχή. Η άντιαμική παράταξη φανταζόταν ότι τά πράγματα ήταν όπως τό 1941, όταν τά αλληλοσυγκρουόμενα τμήματά τής έφευγαν από τήν Άθήνα. Μ' αυτή τήν άνεση τής άκατανοησίας έριχναν οι Έγγλέζοι ως και 2.500 βλήματα τήν ήμέρα, τού βαρέως πυροβολικού τού στόλου τους, πάνυ στις γειτονίες τής Άθήνας και άεροπλάνα τους γάζωναν άκόμη και κινήσεις δύο ανθρώπων.

Άπό τήν άλλη μεριά, ή έαμική παράταξη, ή περιφέρεια τής Άθήνας μέ τόν λαό τής και μέ τόν στρατό τής αλλά και τά τμήματα τού ΕΛΑΣ τής ύπαίθρου, πού σταδιακά έλαβαν μέρος στη μάχη, κινήθηκαν σέ μία λογική πού στην ουσία άπέφευγε τή μετωπική σύγκρουση, μέ τούς Έγγλέζους.

Κυριάρχησαν σχεδόν ολοκληρωτικά στις συνοικίες, στην περιφέρεια, αλλά κατά κάποιον τρόπο κλείστηκαν σε αυτές, σαν να ήταν αυτοπολιωρούμενοι. Στόχος του ΕΛΑΣ ήταν να εξουδετερώσουν τις θέσεις που κατείχαν οι Έθελίτες, οι Χίτες, οι Ταγματασφαλίτες, οι χωροφύλακες, ή Αστυνομία Πόλεων, οι ριμινίτες: προσπάθησαν να εξοντώσουν τη μία συνιστώσα της αγγλοελληνικής συμμαχίας, να της στερήσουν τα έσωτερικά ένοπλα έρεισματα ώστε να μπορέσουν στη συνέχεια να συνδιαλλάγουν με την άλλη συνιστώσα, τους Έγγλέζους, με τους οποίους δεν άνοιξαν ουσιαστικό πόλεμο. Γι' αυτό δεν χτύπησαν εξ αρχής το κέντρο, γι' αυτό και όταν αιχμαλωτίζαν Έγγλέζους τους άφηναν μαζί με τον όπλισμό τους (περίπτωση, το επίλεκτο τάγμα King Royal Rifle Corps της 23ης Θωρακισμένης Μεραρχίας που αιχμαλωτίστηκε από τμήματα του 52ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ στη Μάνδρα, στις 10 Δεκεμβρίου 44. Το τάγμα, δύναμης 800 κοκκινισκούφι-δων, με διαταγή της Κ.Ε. του ΕΛΑΣ αφέθηκε ελεύθερο να περάσει μέσα από τις ελασίτικες γραμμές και να ενισχύσει τους άμυνομένους στη Σχολή Ευελπίδων και στο Πολυτεχνείο. Περίπτωση, επίσης, έγγλέζικου λόγου μηχανοκίνητου με 3 θωρακισμένα που αιχμαλωτίστηκε από την Ταξιαρχία Ίππικου, έξω από τη Θήβα στις 7 Δεκεμβρίου. Περίπτωση, επίσης, ότι ο ΕΛΑΣ δεν έμπόδισε τους Έγγλέζους να καταλάβουν την Ακρόπολη, στην οποία, όμως, αυτοί εγκατέστησαν επίλεκτη μονάδα με όπλους και άρματα στις παρυφές, κι από κει θέριζαν προς πάσα κατεύθυνση. Κι άλλες πολλές περιπτώσεις...

Οι Έλασίτες που συγκρούστηκαν με τα ελληνικά τμήματα τα κατάφεραν καλά και γρήγορα: στην Ήπειρο διαλύουν τον ΕΔΕΣ σε μία εβδομάδα, το ίδιο έγινε και στο Κιλκίς με τα τμήματα της ΠΑΟ. Στην Αθήνα κυριάρχησαν πλήρως στις γειτονιές, κατέλαβαν όλα τα αστυνομικά τμήματα, τη Γενική και την Ειδική Ασφάλεια, ύστερα από σκληρές μάχες κατέλαβαν το Πολυτεχνείο, τα υψώματα της Γαργαρέττας-Καλλιθέας, κατέλαβαν τις Φυλακές Αβέρωφ, τις Φυλακές Χατζηκώστα, το Γηροκομείο (που άλλαξε πολλές φορές χέρια), το Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο, τους Στύλους του Ολυμπίου Δίος, τον Αρδηττό, το Νέο Φάληρο, τα Παραπήγματα, πήραν την Πλάκα για λίγο, τις Τζιτζιφιές, κράτησαν για μέρες τα Έξάρχεια, έφτασαν ως την Ομόνοια, κράτησαν του Ψυρρή, τον Αι-Δημήτρη (Θών). Απέτυχε βέβαια ο ΕΛΑΣ να εκπορθήσει την Όρεινή Ταξιαρχία και τους Ταγματασφαλίτες από το Γουδί κι έπαθε μεγάλη ζημιά εκεί.

ὅπως ἐπίσης ἀπέτυχε νά καταλάβει τούς στρατῶνες στοῦ Μακρυγιάννη ὅπου εἶχαν ὀχυρωθεῖ οἱ χωροφύλακες. Ἦταν στρατηγικές ἀποτυχίες αὐτές, διότι ἀντιπροσώπευαν τήν κύρια δύναμη τῆς κυβέρνησης, ιδιαίτερα ἡ Ὀρεινή Ταξιαρχία. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ὅμως, τά κυβερνητικά ὀχυρά σώθηκαν χάρι στήν ἐνίσχυση πού δέχτηκαν ἀπό τά ἀγγλικά τεθωρακισμένα καί τήν ἀεροπορία. Παρά τίς ἐπιτυχίες τοῦ ΕΛΑΣ τίς πρώτες 10 μέρες πού ἀκόμη οἱ Ἑγγλέζοι δέν εἶχαν κουβαλήσει ἐνισχύσεις καί ὁ Σκόμπυ ἐτοιμαζόταν νά ἐκκενώσει τό κέντρο τῆς πόλης καί νά καταφύγει στό ἀεροδρόμιο, ὅπως εἶπα καί πιο πάνω, ὅταν ἀκόμη τό μποροῦσε, δέν συγκρούστηκε μέ τούς Ἕλληλους μετωπικά, στό κέντρο τῆς πόλης, οὔτε τό ἐπεδίωξε βάζοντας ἀποφασιστικά στή μάχη τίς μεγάλες μονάδες του.

Ἀργότερα μίλησαν γιά προδοσία τῆς τότε ἡγεσίας πού εἶχε ἀναλάβει τήν εὐθύνη τῆς διεύθυνσης τῆς μάχης (Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΕΛΑΣ ἀποτελούμενη ἀπό τόν Γ. Σιάντο, τούς στρατηγούς Μαντάκα καί Χατζημιχάλη καί ἐπιτελάρχη τόν ἀντισυνταγματάρχη Λαγγουράνη, ἀφαιρώντας τήν εὐθύνη αὐτή ἀπό τό Γενικό Στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ). Ἡ μίλησαν, καί αὐτή εἶναι ἀκόμη ἡ γενική αἴσθησις, γιά ἄλλοπρόσωπο καί ἀνίκιο τρόπο διεύθυνσης τῶν ἐπιχειρήσεων. Εἶναι βέβαιον ὅτι λάθη ἔγιναν πολλά, ἀλλά οἱ κρίσεις πού στρεφίζονται στή λαθολογία ἢ τήν προδοσία ξεχνοῦν ὅσο κύρια στοιχεῖα: α) τόν πραγματικό συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ τῶν ἀντιπάλων, β) τόν πραγματικό στόχο τῆς ἐαμικῆς ἡγεσίας. Λοιπόν: στόχος τῆς ἐαμικῆς ἡγεσίας δέν ἦταν νά πετάξει τούς Ἕλληλους στή θάλασσα· καλῶς ἢ κακῶς, δέν θέλησε νά πάρει τήν ἐξουσία μέ τά ὄπλα. Ἐπεδίωξε νά συντρίψει τά ἰθαγενῆ στηρίγματα τῶν Ἑγγλῶν, τήν «ἀντίδραση», πράγμα πού πέτυχε σέ μεγάλο βαθμό, ἔχασε, ὅμως, ὅταν ἀναγκάστηκε νά δώσει τή μάχη στό κέντρο μέ τίς ὑπέρτερες δυνάμεις τῶν Ἑγγλῶν· γιατί εἶναι ὁ συσχετισμός δυνάμεων καί μόνον αὐτός πού ἀποφασίζει σ' ἕναν πόλεμο. Κι αὐτός ἦταν εἰς βάρος τῆς ἐαμικῆς παράταξης.

Οἱ ἐνάντιες κρίσεις τῆς λαθολογίας καί τῆς προδοσίας ἢ ἀκόμη τῆς ἐπαναστατικῆς ὀλιγωρίας δέν παίρνουν ὑπόψη ὅτι στήν Ἑλλάδα τοῦ 1944, καί ἐνῶ ἀκόμη μαινόταν ὁ πόλεμος τῶν συμμάχων κατά τοῦ Ἄξονα στά κύρια μέτωπα, ἕνας ἐλληνοαγγλικός πόλεμος διαρκείας δέν ἀντιστοιχοῦσε στίς ἀντιλήψεις τῆς ἐαμικῆς παράταξης, οὔτε τῆς ἡγεσίας οὔτε τῆς βάσης, τοῦ κόσμου πού ἔβγαине ἀπό ἕναν αἱματηρό πόλεμο στόν ὁποῖο εἶχε ὑποφέρει τά πάνδεινα. Ἐκ τῶν ὑστέρων ὅλοι μποροῦμε νά τοποθετοῦμε «σωστά» τά πο-

λυβόλα, να κάνουμε τους «σωστούς» έλιγμούς, εκ των υστέρων όλοι είμασ-
 στε φοβεροί στρατέγκο. Τότε, όμως, δέν εκκρεμούσε έλληνοαγγλικός πόλε-
 μος τόν όποιο δραματίζονται έν τέλει οι επικρίσεις. Δέν τόν ήθελε και δέν τόν
 μπορούσε ό κόσμος. Αύτή — άς μου έπιτραπεί ή έκφραση — ή «διάθεση»
 ώριμάσε σέ ένα μέρος τής έαμικής παράταξης άργότερα, όταν ή ήττα τού
 Δεκεμβρη και ή παράδοση τών όπλων μετά τή Βάρκιζα παρήγαγε τά απο-
 τελέσματά της, όταν οι Έαμίτες και οι αποστρατευμένοι Έλασίτες άρχισαν
 να πίνουν τό πικρό ποτήρι τής απόγνωσης, όταν ένδοξοι και τιμημένοι καπε-
 τάνιοι τού ΕΛΑΣ σύρθηκαν στις φυλακές και ταπεινώθηκαν, όταν ό ξυλο-
 δαρμός και τό άγριο φονικό έγινε ό νόμος τής νικήτριας Σκομπίας, κάτι δη-
 λαδή πού οι άριστεροι δέν μπορούσαν τότε να τό φανταστούν. Έμείς ξέρουμε
 τί άκολούθησε. Έκείνοι, όμως, ήταν αδύνατον να φανταστούν ότι στα χωριά
 οι νικητές θά επιδίδονταν σέ συστηματικό κούρεμα και διασμό χιλιάδων γυ-
 ναικών ακριβώς για να ζήσουν τό έσχατο σημείο ταπεινώσης κι έξευτελι-
 σμού. Οι νικητές για να σιγουρευτούν για τή νίκη τους έπρεπε να γαμήσουν
 τους αντίπαλους. Κι αυτό δέν τό χωρούσε ό νους τού ανθρώπου, ήταν πέρα
 από τά πολιτιστικά τους πρότυπα. Κανείς δέν μπορούσε να σκεφτεί ότι τό
 απολυτήριο τού ΕΛΑΣ από τίτλος τιμής, πού θά τό κρατούσαν στό εικονο-
 στάσι τού σπιτιού τους οι επόμενες γενιές, θά έστρενε μιά φονική παγίδα
 στους κατοχούς του.

Θά πρόσθετα και μιά άλλη σκέψη, ή όποια νομίζω ότι αντιστοιχεί στις
 ιδέες πού κατείχαν τήν έαμική παράταξη, τήν ήγεσία της και τόν κόσμο
 της, σέ ιδέες πού καθόρισαν τήν πρακτική της. Η έαμική παράταξη, και
 πριν από τά Δεκεμβριανά και μετά από αυτά, κινήθηκε από μιά γενικότερη,
 πεποιθηση, από μιά ιδεολογία θά έλεγα, ότι έπρεπε να συνοικήσει σ' αυτό
 τόν τόπο με τους κατοίκους τού κέντρου και με τους Συμμάχους, άρκει μό-
 νο να φύγουν από τή μέση οι Χίτες και οι Ταγματασφαλίτες, οι μαυραγορί-
 τες, αυτοί δηλαδή πού τά χρόνια τής Κατοχής συνεργάστηκαν με τους
 Γερμανούς. Μ' αύτή τήν ιδέα φτιάχτηκαν τό ΕΑΜ κι ό ΕΛΑΣ, μ' αύτή τήν
 ιδέα επιστρατεύτηκε ό κόσμος, γι' αύτή τήν ιδέα μάτωσε. Κινήθηκαν από
 μιά γενικότερη αντίληψη, αντιφασιστική και δημοκρατική, πώς στή μετα-
 πολεμική Έλλάδα, τήν ειρηνεμένη από τόν πόλεμο, κέντρο και περιφέρεια,
 ή Αθήνα και ή ένδοχώρα της, θά έπρεπε να ξαναφτιαχτούν με όλα τά στοι-
 χεία τους, έτσι όπως ό πόλεμος τά άλλαξε και τά ανακατέταξε. Αυτό φαί-
 νεται πολύ καθαρά στις διακηρύξεις, στήν αντιστασιακή άρθρογραφία, στα

τραγούδια, στή σύνθεση τῶν ὀργάνων τοῦ ΕΑΜ, στή σύνθεση τῶν διοικήσεων τοῦ ΕΛΑΣ, σ' ὄλο τόν ἰδεολογικό λόγο πού διαπερνᾶ τήν ἀντιστασιακή, πρακτική καί πού οὔτε στιγμή δέν ἀφίσταται τῆς ἀντιφασιστικῆς-ἐθνικοαπελευθερωτικῆς γραμμῆς. Τῆ συνοίκηση τοῦ παλιοῦ καί τοῦ νέου, πού μέσα ἀπό τήν ἀγωνιστική δράση ἀναδεικνύει μιᾶ νέα ἱεραρχία κι ἕναν νέο θεσμό, μπορεῖ νά ἀναγνώσει καί νά ἀναγνωρίσει κανεῖς βλέποντας τήν ἀρμονική συνεργασία ἑνός συνταγματάρχη καριέρας μ' ἕναν δασκαλάκο πού ἀναδείχτηκε σέ μεγάλο καπετάνιο, ἕναν πρῶτην φυματικό καπνεργάτη κομμουνιστή νά συνεργάζεται ἀρμονικά, καί γιά τόν ἴδιο σκοπό, μ' ἕναν πρῶτην φιλελεύθερο δημοκράτη, ἀστό, βενιζελικό. Εἶναι χιλιάδες αὐτά τά παραδείγματα: εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο κινήθηκε ὀλόκληρη ἡ ἑαμική παράταξη, ἑκατοντάδες χιλιάδες μάχιμοι ἄνθρωποι. Αὐτή τῆ νέα σύνθεσι, οἱ ἄνθρωποι τοῦ παλιοῦ κέντρου οὔτε τήν ἤθελαν οὔτε τήν κατάλαβαν οὔτε τή γνώρισαν οὔτε τούς συνέφερε: κινδύνευαν ἀπ' αὐτή. Καί τῆ χτύπησαν στό πιό λεπτό σημεῖο: τῆ χαρακτήρισαν ἀπάτη καί ἐκβιασμό τῶν κομμουνιστῶν εἰς ἄραος τοῦ «ἄδολου λαοῦ καί τῶν εὐπιστων πατριωτῶν».

Κανεῖς δέν διατύπωσε καλύτερα ἀπό τόν Γεώργιο Παπανδρέου αὐτό τό κατηγορητήριο:

Κατ' ἀρχάς [τό ΕΑΜ] ὑπῆρξε πράγματι μεγάλη, ἔθνική, ἠθική, λαϊκή δύναμις... Ἐπροκάλεσε μέ τήν ἐμφάνισή του τήν μέθην τῆς ἀπελευθερώσεως καί ἐστηρίχθη ὄχι ἀπλῶς εἰς τήν συγκατάθεσι ἀλλά εἰς τόν ἐνθουσιασμόν, εἰς τήν ψυχικήν κατάκτησιν τοῦ Λαοῦ καί ἰδίως τῆς Νεότητος. Βαθμιαίως ὁμως ἐγενεν ἡ ἀποκάλυψις τῶν πολιτικῶν του σκοπῶν. Ὁ Λαός ἀντιλαμβάνετο ὅτι ἡ σημαία τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπό τῆς κομμουνιστικῆς ἡγεσίας τοῦ ΕΑΜ διά τήν προετοιμασίαν τῆς μετακατοχικῆς δυναμικῆς ἐπικρατήσεως, διά τήν βίαιην κατάληψιν τῆς ἐξουσίας ἐκ μέρους τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Καί τότε ἤρχισε ἡ δευτέρα φάσις, αἱ ἀμφιβολαί καί οἱ ἐπικρίσεις τοῦ Λαοῦ διά τήν κατάπιξιν τῶν ὁποίων ἡ Κομμουνιστική ἡγεσία τοῦ ΕΑΜ, ἀφοῦ εἶχε προνοήσει νά προβῆ, ἐπί ποινή θανάτου, εἰς τόν πλήρη ἀφοπλισμόν τῶν κατοίκων, κατέφυγεν εἰς τήν βίαν, εἰς τήν καταδυνάστευσιν καί τήν δίωξιν τοῦ Λαοῦ. Καί τότε τό ΕΑΜ εἰσῆλθε εἰς τήν τρίτην φάσιν, ἡ ὁποία πλέον εἶχε διαμορφωθεῖ ὀριστικῶς. Ἐπαυσε νά εἶναι ἔθνική, ἠθική, λαϊκή δύναμις, ἐγενε λαομίσητο. Καί ἀποτελεῖ πλέον τήν ἔνοπλον ὀργάνωσιν τῆς ἐλαχίστης μειοψηφίας, ἡ ὁποία ἀσκει ἀπηνή, αἱματηράν τρομοκρατίαν ἐναντίον τῆς μεγάλης πλειοψηφίας.

Αυτά διατυπωμένα τον Δεκέμβριο του 1943! Δεν ήταν άγιοι οι άριστεροι: σκότωσαν και αυτοί, πολλές φορές άδικα και άσκοπα, μερικοί τό χαιρόνταν κιόλας. Και στά Δεκεμβριανά: στό Καματερό, στό Περιστέρι, στού Καρέα, στό Κερατσίνι, πολλοί οι άταφοι νεκροί μιάς τυφλής μισαλλοδοξίας, μιάς τυφλής μηχανής πού βλέπει φτηνή τή ζωή. Ἡ ἔθνικοφρων παράταξη ὅμως, κι οἱ ἐπίγονοί της, «ξέχασε» τίς ἐκτελέσεις στά παλιά Ἄνάκτορα και τούς τάφους στόν Βασιλικό Κήπο, ξέχασε ακόμη τά χιλιάδες πτώματα ἀπό τούς βομβαρδισμούς του Σκόμπυ πού τά μετέφεραν στό Περιστέρι, ἀποσυντεθειμένα πιά, γιά νά τά φορτώσουν στούς ἐκτελεστές της ΟΠΛΑ. Δυό μέ τρεῖς χιλιάδες ὀβίδες τήν ἡμέρα ἔριχναν τά κανόνια του Σκόμπυ: δέν εἶχε τότε ακόμη ἐφευρεθεῖ ὁ ὅρος «χειρουργική ἐπέμβαση».

Οἱ ιδέες τῶν ἀριστερῶν, τίς ὁποῖες προσπάθησαν νά τίς βάλλουν σέ πράξη, και μέσα στά Δεκεμβριανά, μπορεῖ νά ἦταν χμμαιρικές, αὐταπάτη, φαντασίωση. Μπορεῖ νά ἦταν φαντασίωση ἡ ιδέα γιά μιά νέα λαϊκότητα ὅπου οἱ λαϊκές τάξεις δέν θά ἦταν ἀπλῶς ἀντικείμενα χειραγώγησης και ἐκπολιτισμοῦ. Ὡστόσο, ὅπως ἔγραφα πῶ πάνω, οἱ φαντασιώσεις εἶναι κι αὐτές πραγματικότητες και παράγουν πραγματικότητες. Ἐνα πράγμα πάντως εἶναι σίγουρο: ἡ ἀντιστασιακή παράταξη οὔτε εἶχε οὔτε ἐπέδειξε τέτοιες εὐαισθησίες. Τό λέει ὁ Γ. Παπανδρέου, τό γράφει στό ἡμερολόγιό του ὁ Π. Κανελλόπουλος («ἀριστερός φασισμός») κι ἄλλοι πολλοί. Ὅλοι. Και δέν μιλῶ γιά τούς Μπουραντάδες. Και τό ἀπέδειξαν ὄχι μόνο ἐξοντώνοντας τούς ἀντιπάλους τους ἀλλά ἐξοντώνοντας και τήν ἴδια τήν Ἀθήνα κι ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα πού τήν κατάντησαν στό χάλι τό ὁποῖο σήμερα ζοῦμε. Γιατί μέ ἀπάτη, φόβο, βία και ψέμα φτιάχνονται μέν πραγματικότητες, ἀλλά οἱ πραγματικότητες της μίζερίας τῶν μίζερων ἀνθρώπων...

Ἔτσι, ὅταν πιά τελείωσε ἡ δυνατότητα νά εἶναι ὀραστική ἡ ἰδεολογία του κοντερβοκουτιοῦ (ὄηλαδή ἡ ἰδεολογία του Γ. Παπανδρέου, μέ τά μάτια της ὁποίας ἔβλεπε τούς ἀριστερούς), οἱ ἐπίγονοι ἀνακάλυψαν τήν ἰδεολογία του προδομένου ἑλληνισμοῦ: Σήμερα τό Συγκρότημα, ἡ Καθημερινή (τοῦ Ἄλαφούζου πιά, ὄχι της Βλάχου), τά κανάλια ἔφτιαξαν ἕνα ἄλλο «Ἐμεῖς» πού προδόθηκε τότε. Ποιοί, ὅμως, εἴμαστε «ἐμεῖς» και ποιοί οἱ «ἄλλοι»; Τό «ἐμεῖς», ὅπως τό ἐφιλοτέχνησε ἡ ἐπέτειος τῶν 50 χρόνων ἀπό τόν Δεκέμβρη, εἶναι κατ' ἀρχήν συνολικά ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικός λαός. Δεύτερον, «ἐμεῖς» εἴμαστε ὄλοι ὅσοι δέν εἴμαστε οἱ «ἄλλοι»... Οἱ ἄλλοι εἶναι οἱ Ἑγγλέζοι, οἱ μεγάλοι, ὁ Στάλιν και οἱ ἐκατέρωθεν φανατικοί. Ὅλοι αὐτοί μα-

τοκύλησαν τήν Ἀθήνα στά Δεκεμβριανά καί στόν Ἐμφύλιο. Τρίτον, «ἐμεῖς» εἴμαστε οἱ μὴ φανατικοί τῶν δύο ἄκρων, οἱ συναινετικοί, ὄχι σάν αὐτούς πού ἔσφαζαν στό Περιστέρι ἢ τοὺς ἄλλους πού ἔδερναν στό Μακρονήσι. Παίρνοντας αὐτά τὰ τρία «ἐμεῖς», ὅπως ὁ μάγειρας διάφορα ὑλικά γιά νά φτιάξει μιά σάλτσα, γιά νά σουτάρουμε τοὺς ἀποσυνάγωγους καί νά σωτάρουμε ἅ λα κρέμ τή μακάρια συνείδηση, ξαναφτιάχνουμε μέ καινούργια ὑλικά τό μανιχαϊστικό σχῆμα τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ. Ἀλλά αὐτή τή φορά, σ' ἀντίθεση μέ ὅ,τι γινόταν τότε πού οἱ ἄνθρωποι ἐπαιζαν τό κεφάλι τους, ἡ τομή ἀνάμεσα στό καλό καί τό κακό τοποθετήθηκε ἔξω ἀπό τό πρόβλημα, ἔξω ἀπό τοὺς ἀνθρώπους πού τότε πάλεψαν, ἐνσωματώνοντας στό «καλό» τό σύνολο τοῦ ἔθνους. Διότι τό ἔθνος πρέπει νά εἶναι ἀρραγές, δέν ἐπιδέχεται διαιρέσεις καί ἐπιμερισμούς.

Τοὺς διαψεύδει, ὅμως, ὁ Γεώργιος Παπανδρέου: «Ἐπίγνωσιν τῆς ἀπολύτου ταυτότητος τῶν συμφερόντων μας πρὸς τήν Ἀγγλία» (Ἰούλιος 1943). Τοὺς διαψεύδει καί τό λαϊκό τραγούδι: «Μας πῆραν τήν Ἀθήνα»...

Οὔτε ὁ ἓνας οὔτε τό ἄλλο ἔλεγαν ψέματα. Μόνο πού οἱ ἀλήθειες τους εἶναι διαφορετικές. Ὁ Σκόμπυ κι ὁ Παπανδρέου δέν δίστασαν νά ρίξουν χιλιάδες βόμβες κατακέφαλα στόν κόσμο. Θυμᾶμαι, ὅμως, τόν παλιό μου δάσκαλο, λοχία τοῦ Πυροβολικοῦ στήν Ἀλβανία καί στή συνέχεια Ἐλασίττι, πού ἔλεγε ὅτι στά Δεκεμβριανά, ὅταν ἔπρεπε νά βάλουν μέ τά πυροβόλα τους (τά εἶχαν στήρει κάπου τέρμα Ἀχαρνῶν, στή βίλα Σοφιανόπουλου) σέ κατοικημένους τόπους, τῶν πυροβολητῶν τοὺς κόβονταν τά πόδια. Πῶς νά βομβαρδίσουν κατακέφαλα, πάνω σέ σπίτια μέ κόσμο; Οὔτε αὐτοὶ ἤξεραν τόν ὄρο «χειρουργική ἐπέμβαση». Δίσταζαν. Δίσταζε ὁ ΕΛΑΣ. Ἄς τόν ἀκούσουμε αὐτόν τό δισταγμό τῶν Ἐλασιτῶν στά Δεκεμβριανά πού ἔγινε ἀναστεναγμός, τό δισταγμό-ἀναστεναγμό αὐτῶν πού τότε πάλεψαν στήν Ἀθήνα ἀπό τετράγωνο σέ τετράγωνο, τραγούδησαν φεύγοντας «μᾶς ἦλθαν οἱ Ἐγγλέζοι», κι ἔπαθαν τῶν παθῶν τους τόν τάραχο.

Παράρτημα

I.

«14 Ὀκτωβρίου 1944,

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς τοῦτος ὁ λαός πού βλέπουμε αὐτές τίς μέρες εἶναι ἄλλος λαός ἀπό κεῖνον πού ξέραμε, πιά δυναμικός, πιά γενναῖος καί πιά περήφανος, ἀληθινά χειραφετημένος καί λεύτερος, ὅπως φαντάζεται κανεῖς πὼς θά ἦταν ἡ γενεά τοῦ Εἰκοσιένα, μά ὅπως θά ἦτανε πιά ὁ ἀστικοποιημένος λαός πού γνωρίσαμε στίς μέρες μας. Οἱ φοβερές δοκιμασίες τοῦ 1922 καί 1940-44 συντέλεσαν αὐτήν τήν ψυχολογική μεταβολή, πού ἔχει ἴσως καί μιά φυλετική αἰτία: τὸ ἀνακάτωμα μέ τὸ λαό τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδας τῶν φυλῶν τῆς Μικρασίας καί τοῦ Πόντου, πού τόσο φανερό εἶναι ἡ ἐπίδρασή τους στή ζωὴ τοῦ σημερινοῦ λαοῦ τῆς Ἀθήνας. Τώρα νοιώθουμε ἓνα μεγάλο καί ἀσυγκράτητο λαϊκό κύμα πού μᾶς σηκώνει καί μᾶς παίρνει. Τί ἀκριβῶς θέλει αὐτή ἡ μάζα βέβαια κανεῖς δέν τό ξέρει, οὔτε τὰ πιά συνειδητά μέλη της. Δέν εἶναι τὸ βιομηχανικό προλεταριάτο τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν κέντρων μέ τίς συγκεκριμένες οἰκονομικοκοινωνικές ἐπιδιώξεις τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐδῶ ἔχουμε νά κάμουμε μέ δυνάμεις ἀλόγιστες. Στόν ἀέρα ὑπάρχει Ρώσικη Ἐπανάσταση, μά καί Γαλλική Ἐπανάσταση καί Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ καί ἀπελευθερωτικός ἐθνικός πόλεμος καί ποῖός ξέρει τί ἄλλα θολά στοιχεῖα πού δέν τὰ ξεχωρίζουμε ἀκόμα. Ὁ λαός βρῆκε μιά λέξη καί τήν πιπιλίζει ὁλοένα: “Λαοκρατία”. Τό τραγούδι τῆς ἡμέρας πού τραγουδοῦν χωρὶς διακοπὴ ὅλες οἱ συνοικίες λέει:

Τό ἔχομε βάλει βαθιά μέσ στήν καρδιά μας:
Λαοκρατία καί ὄχι βασιλιά!

Τό περιεχόμενο τῆς Λαοκρατίας ὡστόσο κανεῖς δέν μπορεῖ, μά οὔτε καί σκοσιζεται νά τό ἐξηγήσει. Δέν αἰσθάνεται ὁ λαός τήν ἀνάγκη γιά μιά ἐξήγηση. Τοῦ φτάνει ὁ ἦχος αὐτῆς τῆς λέξης κι ἡ ἀόριστη, τίστη, πρὸς τὸ “Κράτος τοῦ λαοῦ”. Ὁ λαός ν’ ἀνέβει, ὁ λαός νά γίνει ἀφέντης, νά πάψουν οἱ κακοὶ νά ἀδικοῦν τὸ λαό —αὐτό εἶναι τὸ λαϊκό αἶτημα. Μά συνάμα ὁ λαός βρίσκει τὸ

ΚΚ πού τό ἐγκολπώνεται καί τό ἀγαπά, ὄχι γιά τό πρόγραμμά του, πού εἶναι σήμερα ἐλαστικό καί ἀμφίβολο σάν τό πρόγραμμα τῶν ἀστικῶν κομμάτων, μά γιατί τό νοιώθει τό ΚΚ δικό του, τό βλέπει πάντα κοντά του, τό ἀκούει νά μιλάει τή γλώσσα του, αἰσθάνεται μαζί του βαθιά ψυχική συγγένεια. Τοῦ παραδίδεται λοιπόν μ' ἐμπιστοσύνη τυφλή, ἔτσι πού μᾶς ξεσκεπάζεται ξαφνικά, σέ τούτην τήν ἀπότομη στροφή τῆς ἱστορίας, μιᾶ πρωτεύουσα κόκκινη. Θά δοῦμε τώρα πῶς τό ΚΚ θά μεταχειριστεῖ τή μεγάλη αὐτή λαϊκή δύναμη, πού τόσο πολύ διάστηχε νά τήν παρουσιάσει, μετατρέποντας μονομιᾶς τόν πανηγυρισμό τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης σέ κίνημα πολιτικοῦ γοήτρου».

«21 Δεκεμβρίου.

Μιά ἀπό τίς πλευρές τοῦ ζητήματος εἶναι καί τούτη, πῶς ὀλοένα καί περισσότερο ἔχει κανεῖς τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐπανάσταση αὐτή εἶναι, στήν Ἀθήνα τουλάχιστο, ἐπανάσταση τῶν προσφύγων ἐναντίον τῶν γηγενῶν. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι στούς προσφυγικούς συνοικισμούς, πού ἀποτελοῦν σήμερα τήν “κόκκινη ζώνη” τῆς περιοχῆς τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ, ἡ μέγιστη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ βρίσκεται, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ ΚΚΕ, ἐνῶ, ἀντίστροφα, στίς παλαιοαθηναϊκές συνοικίες, ὄχι μόνο στίς ἀστικές μά καί τίς λαϊκές καί ἐργατικές, καί στά γηγενῆ κέντρα τοῦ Πειραιᾶ, ἐξίσου μεγάλη πλειοψηφία δυσπιστεῖ πρὸς τόν κομμουνισμό ἢ βρίσκεται σέ φανερό ἀντίθεση μαζί του.¹

[...] Τώρα, πού ἤρθε στό προσκήνιο μιᾶ δεύτερη προσφυγική γενεά, παρατηροῦμε πῶς ἡ διαφορά τοῦ ἰδεολογικοῦ κλίματος ἀνάμεσα στήν προσφυγική καί τή γηγενῆ μάζα μετατοπίστηκε ἀπό τό πολιτικό πεδίο στό κοινωνικό. Ἡ προσφυγική μάζα δέ συγχωρεῖ τή μειονεκτική κοινωνική θέση, στήν ὁποία ἔζησε αὐτά τὰ εἴκοσι χρόνια. Ἐξάλλου δείχνει ὅτι δέν ἔχει ριζώσει ἀκόμα στόν τόπο, δέ συνδέθηκε μαζί του ὀλότελα καί δέν ἀγάπησε τήν παράδοσή του. Ἡ γηγενῆς μάζα παρακολουθεῖ τό κίνημα, βουβή, πεισματωμένη, γεμάτη μνησικαχία. Κι αὐτή δέν ἔχει ἀκόμα συγχωρέσει.»

(Γιῶργος Θεοτοκάς, *Τετράδια Ἡμερολογίου*, ἐκδ. Ἑστία, 1996, σσ. 510-511 καί 545-546 ἀντίστοιχα)

1. Ὡστόσο, μέ ἡμερομηνία 8.1.1945, ὁ συγγραφέας διορθώνει τήν παραπάνω ἐκτίμησή του προσθέτοντας: «Αὐτά θά ἔπρεπε νά ἀναθεωρηθοῦν. Ἐκ τῶν ἰστέρων ἔχει κανεῖς τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ προσχώρηση τῶν προσφύγων στό ΚΚΕ δέν ἦταν τόσο γενική ὅσο νομίστηκε, ἐνῶ ἐξάλλου πολέμησαν στήν Ἀθήνα πολλές παλαιελλαδίτικες μονάδες τοῦ ΕΛΑΣ».

II.

Τό Α΄ Σώμα Στρατού (ΕΛΑΣ Ἀθήνας-Πειραιᾶ) μέ 5.500 ἀντάρτες, ὅμως πού εἶχαν ἑλαφρά ὀπλισμένους καί μέ λίγα πυρομαχικά. Ὅλο κι ὅλο 10 ὀπλοπολυβόλα πού δέν χρησιμοποιήθηκαν ὡς τό τέλος, γιατί χάλασαν, 2 μεγάλους ὄλμους καί 8 ἀτομικούς. Ἐκτός ἀπό τόν ΕΛΑΣ τῆς Ἀθήνας ἔλαβαν μέρος στή μάχη ἡ II Μεραρχία Ἀττικοβοιωτίας μέ 2 Συντάγματα: 2.500 ἀντάρτες (τό 34ο καί τό 7ο Εὐβοίας· τό 2ο σύνταγμα, δύναμης 1.000 ἀνδρῶν, ἀφοπλίστηκε στίς 3.12.44 ἀπό τοὺς Ἑγγλέζους, χωρίς νά λάβει μέρος στή μάχη), XIII Μεραρχία Ρούμελης μέ 2.000 ἀντάρτες, ἡ VIII Ταξιαρχία Πελοποννήσου (2 συντάγματα) μέ 2.500 ἀντάρτες, τό ἀνεξάρτητο Σύνταγμα Περιχώρων μέ 500 ἀντάρτες, τό μηχανικό καί λίγα τμήματα τῆς Ταξιαρχίας Ἱππικῆς Θεσσαλίας, τό 54ο Σύνταγμα Βόλου τίς τελευταῖες μέρες τῆς σύρραξης. Οἱ δυνάμεις τοῦ τακτικοῦ ΕΛΑΣ δέν ξεπέρασαν τοὺς 16.000 ἀνδρες. Σ' αὐτή τή δύναμη πρέπει νά προστεθεῖ ὁ ἐφεδρικός ΕΛΑΣ τῆς Ἀθήνας καί ἡ Πολιτοφυλακή, περίπου 18.000 ἄσπλοι ἢ μισοπλισμένοι, οἱ ὁποῖοι, ὡστόσο, ἀποτελέσαν τήν πηγή ἀνανέωσης τῶν δυνάμεων τοῦ τακτικοῦ ΕΛΑΣ. Ἀπό βαριά ὄπλα ὁ ΕΛΑΣ διέθετε μόνο 8 πυροβόλα (4 ἡ II Μεραρχία καί 4 ἡ XIII Μεραρχία), 8 ἀντιαεροπορικά, ἕνα μόνο ἀντιαεροπορικό πυροβόλο, πού καταστράφηκε ἀπό ρουκέτα ἀεροπλάνου, καί 4 τεθωρακισμένα ὄχημα πού ὅταν βρέθηκαν ἀντιμέτωπα μέ τά μεγαθήρια «Κεντυρίων» τῶν Ἑγγλέζων δέν ἀντέξαν, καταστράφηκαν. Βασικό ὄπλο τῶν Ἑλασιτῶν θά ἀποδειχθεῖ ὁ δυναμίτης, πού ἀνατίναξε πολλά ὀχυρωμένα κτίρια τῶν ἀντιπάλων, ἡ χειροβομβίδα, ἡ βενζίνα καί ἡ κούβερτα πού ἀχρήστευσε τά πολλά ἑλαφρά ἄρματα τῶν Ἀγγλων. Πρέπει νά προσθέσουμε ὅτι ὁ ΕΛΑΣ τροφοδοτοῦνταν συνεχῶς μέ ὄπλα καί πολεμοφόδια κυρίως ἀπό τά λάφυρα τῶν μαχῶν: ἀπό τά ἀστυνομικά τμήματα πού τά κυρίευσε ὅλα τίς δύο-τρεις πρῶτες μέρες τῆς σύρραξης, ἀπό τήν κατάληψη τῶν Φυλακῶν Ἀβέρωφ, τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων, τοῦ ξενοδοχείου Σεσίλ στήν Κηφισιά ὅπου ἀφόπλισε 800 Ἑγγλέζους κλπ.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά: κύρια σηκέντρονση κυβερνητικῶν καί παρακυβερνητικῶν δυνάμεων στό Γουδί: (5.500) Ἡ Ὄρεινὴ Ταξιαρχία (ριμνίτες) σύνολο 2.500 ἀνδρες, 1.500 Ταγματасφαλίτες πού μετονομάστηκαν «ἐθνοφρουροί», 1.500 χωροφύλακες. Στήν περιοχὴ Μακρυγιάννη 1.200. Στά ἀστυνομικά τμήματα τοῦ κέντρου τῆς Ἀθήνας, στή Γενική καί Εἰδική Ἀσφάλεια 1.500 ἀστυνομικοί. Στά ὑπόλοιπα 20 τμήματα καί στή Σχολή Εὐελπίδων, μαζί μέ τή

Χωροφυλακή Προαστίων 3.500. Γενικό σύνολο γύρω στους 12.000 άνδρες. Σ' αυτούς πρέπει να προστεθούν δυνάμεις του Ναυτικού που κράτησαν τη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων και τό μέγαρο Βάτη στον Πειραιά, καθώς και διάσπαρτες δυνάμεις Χιτών και Ταγματασφαλιτών, που είχαν καταλάβει ξενοδοχεία στην 'Ομόνοια, την οδό Σόλωνος, τό Κολωνάκι, καθώς και ένοπλων Χασιωτών. Οι δυνάμεις αυτές τής κυβερνητικής παράταξης άλλες συγκεντρώθηκαν πριν από τήν άπελευθέρωση τής 'Αθήνας κι άλλες άμέσως μετά, χάρη στη δραστηριότητα του στρατηγού Σπηλιωτόπουλου που του δόθηκε ή θέση του στρατιωτικού διοικητή τής 'Αθήνας και που, μέ Ταγματασφαλίτες και Χίτες, όργάνωσε δύο συντάγματα «έθνοφρουρών», «'Εθνικού Στρατού», ένα μέ τόν Γρίβα (Χίτης) κι ένα μέ τόν Καμπάνη ('Εδεσίτης). "Όλες οι δυνάμεις αυτές ήταν πολύ καλά εξοπλισμένες.

Μέχρι τήν έναρξη τών έχθροπραξιών είχε αποβίβασθει στην 'Ελλάδα τό Γ' Βρετανικό Σώμα Στρατού αποτελούμενο από τή II 'Ινδική Μεραρχία, τήν 23η Τεθωρακισμένη Μεραρχία και τήν 5η Ταξιαρχία Πεζικού. Μεταξύ 12 και 20 Δεκεμβρίου κατέπλευσε ή V Μεραρχία και ή 2η Ταξιαρχία, δυνάμεις τής RAF, του Ναυτικού και βοηθητικές υπηρεσίες, πολλά μηχανοκίνητα, σκάφη του στόλου, πάνω από 200 άρματα μάχης (έλαφρά, τά βαριά Σέρμαν) και άεροπλάνα.

(Στοιχειά από διάφορες πηγές)

III.

«Τά όπλα δέν τούς τά έδωσε κανένας. Τά πήραν μόνοι τους. 'Από τούς 'Ιταλούς. 'Από τούς Γερμανούς. 'Από τούς κακούς "Ελληνες που πουλήθηκαν στους 'Ιταλούς και στους Γερμανούς. Μόνοι τους όργάνωσαν τήν πρωτόγονη έπιμελητεία τους. Μόνοι τους όργάνωσαν τή στοιχειώδη ύγειονομική τους υπηρεσία. 'Ο ήματισμός τους είναι παρδαλός. 'Ανάλογα μέ τόν έχθρό που έγδυσαν. Τά κράνη τους είναι ιταλικά, γερμανικά, ρουμάνικα και τώρα άγγλικά και ίνδικά...»

«'Η αλύγιστη Καιοσαριανή από χθές τό μεσημέρι αντιμετωπίζει μαζεμένα τά λυσσασμένα σκυλιά· ρίχτηκαν άπάνω της ή όρεινή ταξιαρχία, οί χωρο-

φύλακες και οι τσολιάδες που τους έβγαλαν επίτηδες από το Γουδί και τους όπλισαν. Τή χτυπούν με όπλα, με αυτόματα, με όλμους και με κανόνια. Τή χτυπούν από τον ουρανό με φοβερή λύσσα τά αεροπλάνα, που ύπουλα φρόντισαν και έσβυσαν τό σήμα τής εθνικότητάς τους».

(Κ. Καραγιώργης, Ριζοσπάστης, 7 και 24 Δεκεμβρίου 1944 αντίστοιχα)

IV.

«Έρχονται τώρα οι “άγριότητες”. Τέτοιες γένηκαν με τούτη τή διαφορά: α) Πολύ πίο πολλές γένηκαν και γίνονται άπ’ τήν αντίδραση. β) Άπ’ τίς άλλες οι πίο πολλές σκηνοθετήθηκαν άπ’ τήν αντίδραση, που και τίποτε άν δέν κάναμε πάλι θά σκηνοθετούσε σέ βάρος μας “άγριότητες” και γ) φρόντισα και έψαξα νά βρω, μά ούτε μία περίπτωση ύπάρχει, που νάχει δοθή σάν γραμμή του ΚΚΕ νά γίνουν άγριότητες. Όμως άγριότητες έγιναν και τέτοιες έκαναν και μέλη του Κόμματος. Τέτοια μέλη που, είτε προβοκάτορες ήταν, είτε όχι, δέν ήταν άξια νάναι μέλη του Κόμματος, δημιουργούν εύθύνες και γιά τό ίδιο. Μά μία που τό ΚΚΕ δέν έδωσε τέτοια γραμμή και αυτούς που έκαναν ύπερβασίες και τίς ύπερβασίες τίς ίδιες τίς απέκλήριξε και τίς αποκρύψει, δέν δημιουργείται ζήτημα ήθικής τάξεως γιά τό ΚΚΕ. Γιατί τό Κόμμα μας έχει τό θάρρος νά διακηρύξει ότι τέτοιες περιπτώσεις, όπως του Κορώνη, είτε τής ήθοποιού Παπαδάκη, δέ μπορούν νά βρουν δικαίωση και πρέπει νά καταδικαστούν άνοιχτά.

Μένει τό ζήτημα τής όμηρίας. Τό λάθος δέν ήταν ότι διατάχτηκε ή όμηρία άπ’ τά πάνω. Γιατί στην περίπτωση αυτή πραγματικά αποφασίστηκε και διατάχτηκε άπ’ τά πάνω. Τή στιγμή που γινόταν πόλεμος και οι άλλοι έπιαναν χιλιάδες όμηρους και τους μετέφεραν στην Άφρική, έμεις δέ μπορούσαμε νάμιαστε πίο χριστιανοί άπ’ τους πουριτανούς τής Άλβιώνος. Τό λάθος είναι ότι διατάχτηκε ή όμηρία χωρίς πειθαρχία και σχέδιο, και έτσι εκφυλίστηκε σέ έξωπολιτική πράξη. Αυτό έδειξε ότι όπου είχαν φτάσει τά πράγματα δέ μπορούσαμε νά διενεργήσουμε μία πειθαρχημένη, και πολιτικά σκόπιμη όμηρία. Γι’ αυτό και δέν έπρεπε νά τήν διατάξουμε».

(«Εισήγηση του Ν. Ζαχαριάδη», 12η Όλομέλεια του ΚΚΕ, 1945)

V.

«Εἶσθε ὑπεύθυνος διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διὰ τὴν καταστροφὴν ὄλων τῶν ομάδων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ... μὴ διασπάσετε νὰ ἐνεργήσετε ὡς νὰ εὐρίσκεσθε εἰς μίαν μόλις καταληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ πόλιν ὅπου ἔχει ἐκτραγεῖ ἐπαναστατικὸν κίνημα... Πρέπει νὰ κρατήσωμεν τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ ἐπιβληθῶμεν. Ἐάν τοῦτο τό ἐπιτύχετε χωρὶς αἱματοχυσίαν θὰ εἶναι κατόρθωμα διὰ σᾶς, ἀλλὰ καὶ αἱματοχυσίαν θὰ εἶναι ἐπίσης κατόρθωμα ἐάν αὐτὴ εἶναι ἀπαραίτητος».

(Οὐίνστον Τσώρτσιλ, Ἀπομνημονεύματα, Α', σ. 255)

VI.

«Θὰ καταρτισθεῖ τμημα Ἐθνικοῦ Στρατοῦ —ἀνέφερε ἡ πρότασι τῶν ὑπουργῶν τῆς Ἀριστερᾶς— ἵνα συνεχίσει συμβολικῶς τὴν συμμετοχὴ εἰς τὸν κοινὸν Συμμαχικὸν ἀγῶνα καὶ λάβῃ ἐπίσης μέρος, ἂν ἀπαιτηθεῖ εἰς τὰς περιοχὰς Κρήτης καὶ Δωδεκανήσου. Εἰς τὸ τμημα τοῦτο τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ συμβολίζει τὴν Ἐθνικὴν Ἐνότητα, θὰ συμμετάσχουν ἡ ὑφιστάμενη Ὁρεινὴ Ταξιαρχία, ὁ Ἱερός Λόχος, καὶ τμημα τοῦ ΕΔΕΣ, καθὼς καὶ μιά ταξιαρχία τοῦ ΕΛΑΣ, ἔχουσα δύναμιν ἴσῃν πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ ἴσον ὀπλισμόν».

(Πρότασι τῶν ὑπουργῶν τοῦ ΕΑΜ γιὰ τὸν ἀφοπλισμό: 27 Νοεμβρίου 1944)

VII.

«Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ Δεκέμβριος ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ “δῶρον τοῦ Ὑψίστου”.

Ἄλλὰ, διὰ νὰ ὑπάρξῃ ὁ Δεκέμβριος, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ εἴχομεν ἔλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ τοῦτο ἦτο δυνατόν μόνο μέ τὴν συμμετοχὴν καὶ

του ΚΚΕ εις την Κυβέρνησιν, δηλαδή μέ τον Λίβανον.

Καί διά νά εύρεθούν εδώ οί Βρεττανοί, οί όποιοι ἦσαν ἀπαραίτητοι γιά τή Νίκην, ἔπρεπε προηγουμένως νά εἶχεν ὑπογραφῆ τό Σύμφωνον τῆς Καζέρτα.

Καί διά νά ἐπιτευχθεῖ τότε ἡ ἐκκαθάρισις τῆς καταστάσεως ἔπρεπε προηγουμένως νά ἐπιμείνω εις τήν ἄμεσον ἀποστράτευσιν τοῦ ΕΛΑΣ καί νά θέσω τό ΚΚΕ ἐνώπιον τοῦ διλήμματος ἤ νά ἀποδεχθῆ εἰρηνικῶς τόν ἀφοπλισμόν του ἤ νά ἐπιχειρήσῃ τήν Στάσιν, ὑπό συνθήκας ὅμως, πλέον, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν εις τήν συντριβήν του...

Αὕτή εἶναι ἡ ἱστορική ἀλήθεια...»

(Γεώργιος Παπανδρέου, «Δεκέμβριος». Δημοσιεύτηκε στήν *Καθημερινή*, 2 Μαρτίου 1948. Περιλαμβάνεται στόν τόμο: Γεώργιος Παπανδρέου, *Ἡ Ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος*, 1948/IV)

VIII.

«... Ὑστερα ἀπό τίς 33 ἐκεῖνες μέρες, ἡ Ἀθήνα παρουσιάζει ἕνα θέαμα συγκλονιστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Μόνο τώρα καταλαβαίνω τί ἐσήμαιναν οἱ καλλικέλαδοι ἤχοι τόσων ἡμερῶν καί τί ἐσήμαινε τό λιτό, μετριοφρον ἀνακοινωθέν τοῦ Σκόμπι: "Ὁ στόλος μας ἔριψε σήμερον δύο χιλιάδας τετρακόσιες βολάς". Προσπαθῶ νά ἀνασυνθέσω τίς ἀναμνήσεις μου. Ἐδῶ ἦταν κάτι σπίτια. Τώρα ὑπάρχει μιá πλατεία. Ἐπάνω ὑπῆρχαν σύρματα τοῦ τραμ. Τώρα βρίσκονται κουλουριασμένα κάτω. Τά τζάμια ἦταν στά παράθυρα. Τώρα βρίσκονται στούς δρόμους. Τά τραμ χρησίμευαν γιά συγκοινωνία. Τώρα τήν ἐμποδίζουν γιατί χρησίμεψαν γιά ὁδοφράγματα. Ὅλοι οἱ τοῖχοι δουλεμένοι μέ τά κεντήματα τῶν πολυβόλων, ὅλα τά σπίτια ἔχουν τρύπες. Ζήτημα μεγέθους οἱ διαφορές τους, μικρές, μεγάλες, μέγιστες. Ἐδῶ μιá πολυκατοικία εἶναι κομμένη κάθετα καί μπορεῖς μέ ἄνεση νά μελετήσεις ἀνατομικά τήν ἐσωτερική ἀρχιτεκτονική τῆς. Τό μπάνιο κρέμεται κατακορύφως καί στή γωνία ὁ στρογγυλός μαρμαρίνος θρόνος, ὅπου ἀποσύρονται κι οἱ βασιλεῖς ἀκόμα μόνοι. περιμένει μάταια τό θρόνιασμα τοῦ ἐνοίκου. Ἐνας σωρός πέτρες καί ξύλα. Ἀνάμεσα, κρεβάτια καί μπουφέδες. Ἐκεῖ ἕνας τοῖχος μετατέθηκε κι ἀντί νά φράξῃ τήν πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ, φράξῃ κανονικά τόν δρόμο. Ἐνα ὁδοφράγμα ἔκανε τόπο εὐγενικά στό τάνκ κι ἄλλο ὁδοφραγ-

μα επίσης... Τετέλεσται! Μέσα στις 33 μέρες του Δεκέμβρη ἔγινε μιά μεγάλη καὶ καταστρεπτική κοσμογονία, με ἀποτέλεσμα ν' ἀλλάξουμε ἐθνικότητα οἱ Ἕλληνες. Οἱ μισοὶ γινήκαμε Βούλγαροι. Οἱ ἄλλοι μισοὶ γινήκαν "ἐθνικόφρονες". Διαπιστώνω με μεγάλη στεναχώρια ὅτι δέν εἶναι ἀπ' τὰ πολὺ εὐχάριστα πράγματα στὸν κόσμο νά σοῦ ἀλλάζουν ἐθνικότητα.

Φωνές. Κακό. Φασαρία. Γυρνῶ καὶ βλέπω ἕνα θέαμα περίεργο. Ἕνας νέος τρέχει. Τὸν κυνηγᾶνε καὶ τοῦ φράζουνε τὸ δρόμο. Ἐθνοφύλακες καὶ πολίτες τὸν πιάνουν, τὸν βάζουνε στὴ μέση κι ἀρχίζουν νά τὸν κοπανάνε. Μ' ἀφήνει σάν τρελὸς ὁ φίλος μου ὁ Γιαννάκης καὶ τρέχει νά προλάβει. Κάθομαι ἐκεῖ καὶ βλέπω τὴ σκηνή πού παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον. Τὰ χέρια πού πέφτουν στό κεφάλι τοῦ νέου εἶναι πολλὰ καὶ δέν βρίσκεται χώρος νά προσθέσει ὁ φίλος μου ὁ Γιάννης τὸ δικό του. Σηκώνει τὴ γροθιά του καὶ τὴν κατεβάζει, ἀλλά πέφτει στ' ἄλλα χέρια πού εἶχαν τὴν τύχη νά προηγηθοῦν. Οἱ ἄλλοι λένε:

-Νά, νά, νά!

-Βούλγαρε! Προδότη! Κάθαρμα!

Ρωτῶ κάποιον χριστιανό:

-Γιατί τὸν δέρνουν;

-Τὸν ξέρετε;

-Πῶς. Νικόλαος Παπαδόπουλος, λέγεται.

Βούλγαρος! Νικόλαος Παπαδόπουλος! Σίγουρα, ὁ Δεκέμβρης μᾶς σάλειψε τίς φρένες...»

(Δημήτρης Ψαθᾶς, ἐφημ. *Μάχη*, 1945)